

Innehåll

- 2** Varför är marxistisk filosofi viktig?
- 4** Materialism och idealism
- 12** Recension: ”Vårt enda liv: sekulär tro och andlig frihet”
- 17** Teser om Feuerbach
- 19** Engels emergenta dialektik
- 30** Marx & Engels: Brev om filosofi
- 44** Efter trettio år
- 59** Kommentar till Bo Gustafssons efterord

www.marxforum.se

Marxistiskt forum utges av Kommunistiska Föreningen

www.kommunisten.nu

Lösnummer: 50 kr

Prenumeration: 4 nummer 200 kr

Betalning: 5287 33 27081 (överföring)

Vi tar tacksamt emot debattartiklar!

Mejla till marxistisktforum@protonmail.com

Varför är marxistisk filosofi viktig?

LEDARE

Detta temanummer handlar uteslutande om marxistisk filosofi, det vill säga den dialektiska och historiska materialismen. Marx och Engels lade grunden till den dialektiska och historiska materialismen, Lenin och Mao Zedong vidareutvecklade den och Stalin populariserade den i skriften "Om den dialektiska och historiska materialismen". Det viktiga med både Lenins och Mao Zedongs förhållande till den dialektiska och historiska materialismen var deras framgångsrika användning av den i den praktiska politiken. Lenin stod i spetsen för bolsjevikpartiet, som ledde den ryska arbetarklassen till seger i oktoberrevolutionen 1917. Mao Zedong ledde Kinas Kommunistiska Parti och det kinesiska folket till seger över såväl den japanska imperialismen 1945 som över Guomindang 1949. Båda behärskade den dialektiska och historiska materialismen och den vävs hela tiden in i deras politiska analyser under kampens gång. Båda behandlade också uttryckligen den marxistiska filosofin i särskilda texter: Lenin i exempelvis "Materialism och empiriokriticism" och Mao Zedong i "Om praktiken" och i "Om motsättningar", hans mest kända essäer i frågan.

Den marxistiska filosofin utmärker sig genom att den är dialektisk såväl som materialistisk. Marx själv skrev:

"Min dialektiska metod är till sin grundval inte endast olik den hegelska, utan dess direkta motsats. För Hegel är tänkandets process, som han under namnet idé rent av förvandlar till ett självständigt subjekt, det verkligas demiurg (skapare) och verkligheten blott dess yttre fenomen. För mig är tvärtom det ideella intet annat än det materiella, omsatt och översatt i människans hjärna." (Efterord till andra upplagan av "Kapitalets" första band. "Kapitalet", band I, sid. 14.)

Alla filosofiska läror är antingen en variant av idealism eller en variant av materialism, det vill säga beror på vilket förhållningssätt man intar till den yttre verkligheten. Det materialistiska synsättet innebär att man anser att yttrevärlden existerar oberoende av vårt medvetande, medan det idealistiska synsättet hävdar att den yttre verkligheten inte kan existera oberoende av vårt medvetande. Det förra synsättet är progressivt, d.v.s. det ställer sig positivt till och främjar vetenskap,

rationell kunskap och verklig förändring. Avgörande är den marxistiska filosofins inriktning på praktiken och praktikens betydelse som det viktigaste sanningskriteriet. Som Marx säger redan i ”Teser om Feuerbach”: ”Filosoferna har bara *tolkat* världen på en rad olika sätt, men det gäller att *förändra* den.”

All borgerlig och småborgerlig filosofi är inte idealistisk. I det fallet går skiljelinjen mellan dialektisk och mekanisk materialism.

Dialektiken utgår från att det finns motsättningar i allt, att världen befinner sig i ständig rörelse och förändring. För att kunna analysera och förändra den objektiva verkligheten måste man ha en begreppsapparat, d.v.s. dialektiken, som förmår lösa denna uppgift. Mao Zedong utvecklade en mycket användbar begreppsapparat. I ”Om motsättningar” utvecklar Mao Zedong en mycket användbar begreppsapparat. Han förklarar dialektikens tre grundlag, skiljer mellan motsättningarnas allmängiltighet och säregenhet, mellan huvudmotsättningen och sekundära motsättningar och visar att man måste studera identiteten och kampen mellan sidorna i en motsättning. Han tar upp antagonismens roll i motsättningen och skiljer mellan antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar, vilket har stor betydelse för hur motsättningar löses inom partiet och folket.

Inom den kommunistiska rörelsen har ibland den dialektiska och historiska materialismen reducerats till en läpparnas bekännelse, men den är till för att användas i fråga om analyser av den sam-

hälleliga verkligheten och i den politiska praktiken. Den är främst användbar som analysverktyg, men som tankemodell återspeglar den själva naturen och dess ständiga växlingar (se artikeln om Engels emergenta dialektik). Det är uppenbart att alla de som en gång betraktade sig som marxister, men som sedan bytte sida eller övergav den revolutionära läran som Bernstein, Kautsky, Plekhanov, Trotskij, Bucharin, Liu Shaoqi och Lin Biao och många andra hade problem med att antingen förstå eller tillämpa den dialektiska och historiska materialismen i praktiken. Det finns självfallet också många svenska exempel. Därför kan man inte ta lätt på studierna av den dialektiska och historiska materialismen.

Materialism och idealism

HANS KALLENIOUS

Inledning

Mitt intresse för filosofi började i de tidiga tonåren, då jag på folkbiblioteket av någon anledning lånade en "småskrift" från bildningsföreningen Verdandi. Broschyren var från 1900-talets början, utgiven i folkbildande syfte för att beskriva de "eviga stora frågorna", bl.a. om verkligheten består av materia eller av ande och frågan om det går att förena naturlagarnas existens med viljans frihet. Den första frågan handlar ju om motsatsen mellan materialism och idealism inom filosofin, vilket denna artikel ska försöka belysa historiskt.

Det som gjort att jag fortsatt intressera mig för dessa frågor, var att Verdandi-skriften överraskande argumenterade dels för att det finns en olöslig motsättning mellan materialism och idealism, dels att dessa två tankesätt båda är orimliga och dels att alla försök till alternativ alla var lika orimliga!

Visserligen anser jag idag att den beskrivning av de olika ståndpunkterna som Verdandi-skriften gav, var något förenklad och ohistorisk. De här "eviga frågorna" har ställts på lite olika sätt under historien och motsatserna har inte alltid varit så skarpa, som man skulle kunna tro.

Vilken är skillnaden mellan materialism och idealism?

Verdandiskriften definierade materialism som läran att "allt är materia" och idealism som att "allt är av själslig natur". Om de definitionerna är riktiga så tycks motsättningen mellan materialism och idealism vara absolut. Men båda varianterna säger egentligen samma banala självklarhet: att allt är allt!

Begreppen materia och ande är abstraktioner. Ett annat, gammalt sätt att dela upp världen var att dela in den i mineralrike, växtrike och djurrike. Enligt Aristoteles är människan ett tvåbent djur, men för religioner som kristendom och islam är hon Guds avbild.

Även om de två extrema motpolerna alltid haft sina förespråkare, så har de varit minoritetsuppfattningar. De flesta tankeriktningar har erkänt förekomsten av både materia och ande/medvetande i tillvaron. Motsättningen mellan den materialistiska och den idealistiska inriktningen har handlat om vilken av de två polerna, som i någon mening är den viktigaste.

De antika materialisterna

En fråga som sysselsatte de tidiga grekisk-

ka filosoferna var den fysiska världens beståndsdelar. Thales trodde att allt består av vatten. Andra filosofer trodde på andra "grundämnen". Men det gemensamma var att de försökte reducera den mångfald som världen består av till en eller några få grundelement. De var tidiga reduktionister.

Aristoteles brukar inte av nutida filosofer betraktas som materialist. Han var ju kritisk mot Demokritos atomteori, trodde alltså inte att det finns några odelbara minsta beståndsdelar. Han trodde inte heller på förekomsten av tomrum. (Dagens fysik med sina elementarpartiklar och kvantfält ger både Demokritos och Aristoteles delvis rätt och delvis fel i denna gamla tvistefråga mellan typer av materialister.)

Materia, inte atomen, var grundläggande för Aristoteles. De objekt som världen består av karakteriseras av att de är av olika *former* av en potentiell egenskapslös materia. Vad är då en form för Aristoteles? Det är mycket mer än ett tings kontur.

Formen hos en diskus är till exempel att den är cirkelformad. Man kan tankemässigt, subjektivt, definiera cirkelns form genom att radiens längd är konstant. Men enligt Aristoteles ingår diskusens cirkelform i diskusen och är ingen separat idé skild från diskusen. Därför kritiserade Aristoteles Platon, för vilken formerna just är idéer, vilka existerar i en annan värld, idévärlden. Här var vi alltså en mycket tydlig och skarp skillnad mellan en materialistisk och en idealistisk uppfattning. Motsättningen handlar om två olika synsätt på förhållandet mellan våra subjektiva tankar och tankarnas objekt.

(Den liberale Platon- och Marx-kritikern Karl Popper presenterade ironiskt nog en uppfattning, liknande Platons. Enligt denna s.k. trevärlds-teori finns det en materiell värld, en subjektiv medveten värld, samt en värld av rena tankeobjekt).

Aristoteles ansåg att det behövs tio grundläggande begrepp, "kategorier", för att beskriva en verklig händelse. Låt oss ta ett modernt exempel. En röd bil med två syskon råkar köra på en 70-årig kvinna i en viss gatukorsning i Stockholm en torsdag kväll femte mars år 2022 och kvinnan dör. Att bilen är röd är en *kvalitet*, d.v.s. en egenskap, hos bilen. *Två* personer och *70* år är exempel på *kvantiteter*. Att vara syskon är en *relation* mellan två personer. Platsen och tiden är exempel på de abstrakta begreppen *rum* och *tid*. *Orsaken* till olyckan är att bilen kör på kvinnan och hennes död är *verkan* av påkörningen. Av Aristoteles 10 kategorier¹ har vi fått med de viktigaste – utom den kanske filosofiskt intressantaste: *substansen*.

Bilen, personerna i denna, samt den påkörda kvinnan, är alla exempel på Aristoteles begrepp substans. Substansen är sådant som kan finnas till självständigt. Färger, relationer, orsakssamband, o.s.v. är egenskaper hos substanserna, tingen. Aristoteles ställde frågan vad det är som gör att en substans är en substans, en rimlig fråga. Men knappast en fråga som kan besvaras "filosofiskt", d.v.s. genom tänkande. Det som krävdes för att börja få svar var den moderna naturvetenskapens, fysikens, kemins och biologins, framsteg från Galilei och framåt. (Det finns akademiska filosofer idag som försöker lösa Aristoteles problem genom rent filoso-

fiska resonemang. Se t.ex. intervjun med Karen Bennett i Filosofisk tidskrift nr 3, 2022.)

Medeltiden och skolastiken

Den medeltida, europeiska kyrkans dominerande ställning inom det intellektuella livet brukar ses som ett uttryck för "medeltidens mörker". Men teologer på medeltiden nöjde sig inte med lita på att Bibeln är Guds uppenbarade ord, utan ville förstå världen även med hjälp av förnuftet. "Skolastiken" var ett uttryck för detta. Till att börja med sökte teologerna efter tankehjälp hos Platon, men sedan gick man över till att förlita sig på Aristoteles auktoritet.

En intressant filosofisk strid var den mellan "nominalister" och "realister". Aristoteles, skaparen av zoologin, hade delat in djurriket i arter och slakten. Det finns enskilda hästar i sinnevärlden, men hur existerar *arten* häst? Den ena sidan i debatten företräddes av nominalisterna, som ansåg att begreppet "art" bara är ett ord, att arter alltså inte är substanser i Aristoteles mening. Begreppsrealisterna stod för den motsatta åsikten, att begreppet art har en verklig existens. Den knepiga frågan är då *var* dessa arter skulle existera. Finns de kanske i någon sorts "andlig" idévärld, vid sidan om vår fysiska värld? Striden nominalister eller begreppsrealister fick ingen tillfredsställande lösning under medeltiden. Men man får ändå se det som att i denna strid nominalisterna var materialister och att begreppsrealisterna var idealister.

Samtida med den store skolastikern Tho-

mas av Aquino fanns en tänkare vars idéer pekade framåt mot en framtida lösning av skolastikernas filosofiska återvändsgränd. Roger Bacon² (född 1212), revolutionerande idé var att det inte räckte att stödja sig Aristoteles, utan att man borde utgå från empiriska undersökningar och experiment.

Mekaniken, Galilei och Newton.

Den experimentella metoden ledde till att Galileo Galilei kunde ersätta Aristoteles fysik med en helt ny teori, med utgångspunkt fränden revolutionerande principen att det inte krävs någon kraft för att förklara likformig rörelse.

Newtons gravitationslag, som byggde vidare på Galileis teorier, förde samman skeendena på jorden och på himlen under samma gravitationslag. Nu började inte bara naturforskare utan även fler och fler bildade personer betrakta Bibeln, inte bara som ofullständig, utan som direkt felaktig i vissa avseenden. Vetenskapen började ta över teologins roll vad gäller att förstå världen. Materialismen var på frammarsch, den kristen guden var på tillbakagång.

Descartes och dualismen

René Descartes (1596 - 1650) var vetenskapsman, upptäckare av den analytiska geometrin. Han ansåg att naturen lyder den galileiska mekanikens lagar. Detta gällde även djuren, som han betraktade som automater, vilka i motsats till människan varken har någon själ eller någon fri vilja.

Människans särställning gjorde att Descartes såg sig tvungen att införa en absolut *dualism* mellan det materiella och det andliga. Det är inte de enskilda tingen som är aristoteliska substanser. De är inte helt självständiga. De påverkar ju varandra enligt mekaniska lagar. Istället består enligt Descartes tillvaron av *två* substanser, å ena sidan av den fysiska materian, vilken karakteriseras av utsträckning i rummet och å andra sidan av medvetandet, som inte existerar i rummet, endast i tiden. Mellan dessa två väsensskilda substanser borde det inte finnas någon kommunikation, om det materiella helt lyder mekanikens lagar. Descartes hugskott, att tallkottkörteln i hjärnan på något sätt skulle kunna sköta om växelverkan mellan materia och ande, utsattes genast hård kritik. Det återstod för Descartes att anta att det är Gud som ser till så att den fysiska världen och den andliga världen löper parallellt med varandra.

Descartes tänkte att den materiella substansen kan beskrivas matematiskt. Den har "primära", kvantitativa egenskaper, vilka kan mätas. Men materien har inga "sekundära", egenskaper som färg, smak och lukt. Dessa är subjektiva egenskaper hos människan. (Denna inställning har fått en drastisk utformning i den svensk-amerikanske fysikern Max Tegmarks uppfattning att *allt* är matematik.)

Descartes "dualism" sågs i den ovan nämnda skriften från Verdandi som ett av huvudalternativen till materialismen och idealismen. Dualismen karakteriseras alltså av att man erkänner både materiens och medvetandets självständiga existens. Men det är en uppfattning som framstod

som lika svårförståelig som den "rena" materialismen och den "rena" idealismen.

Spinozas lösning på Descartes problem

Den nederländske filosofen Baruch Spinoza (1632 - 1677) var inte nöjd med Descartes klyvning av världen i två oförenliga delar. Han löste problemet med relationen mellan dessa två världar genom att reducera de två substanserna hos Descartes till endast *en*. Materia och ande var för honom endast *attribut* hos denna substans. Vad är då själva substansen? Där skiljer sig tolkningarna av Spinozas uppfattning åt. En tolkning är att substansen är Världen och att Spinoza var materialist. En annan tolkning är att han var panteist, att Världen och Gud är samma sak.

Vilken tolkning är den riktiga? Var Spinoza materialist eller idealist? Spinoza har faktiskt fått en renässans på 1900-talet. Den sovjetiska filosofen Evald Ilyenkov var en stor beundrare av Spinoza och ansåg att Spinoza hade löst Descartes "problem". I sin läsvärda essä "Dialectical Logic"³, som beskriver filosofins utveckling från Descartes till Marx, försöker han göra Spinoza förståelig för 1900-talsmänniskan. Ilyenkov tolkade substansen som den konkreta människan, vilken har utvecklat egenskapen att tänka i sitt arbete att förändra naturen.

Verdandiskriften karakteriserade Spinozas uppfattning som en teori om *parallellism* mellan materia och medvetande. Mellan dessa finns inget orsaksförhållande, utan de är två olika sidor av samma sak, vilka löper parallellt (eller "supervenierar" enligt den nutida s.k. medvetan-

defilosofin).

Ett annat alternativ, som Verdandiskriften beskrev, är den s.k. epifenomen-teorin. Den erkänner liksom Descartes och Spinoza existensen av både materia och medvetande, men uppfattar medvetandets uppkomst ur materia som ett rent *bifenomen* till denna. Någon fri vilja existerar alltså inte utan är en illusion hos medvetandet. Denna tankegång är populär bland vissa nutida icke-dialektiska materialister.

Empirismen, John Locke och David Hume

Den framväxande borgarklassen i England frambringade två "empiristiska" tänkare, John Locke och David Hume,

Locke utgick från den materialistiska ståndpunkten att all kunskaps källa är erfarenheten. Men med erfarenhet menade han *sinnererfarenheten*. Det enda vi kan vara säkra på är vad vår syn, hörsel, o.s.v. visar oss. Om vi ser en häst så kan vi vara säkra på syn-, hörsel-, lukt-förnimmelserna av hästen. Vi antar att det finns en häst därute och orsakar dessa sekundära, subjektiva egenskaper hos oss. Vi kan anta att det finns en verklig häst där ute med objektiva, materiella egenskaper, men säkra på det kan vi aldrig vara.

David Hume gick ännu längre och hamnade i en uttalat skeptisk attityd till yttervärldens existens. Hume är berömd för sin kritik av orsakslagen, att allt som sker har en orsak. Vi kan, argumenterade Hume, visserligen iaktta att två företeelser alltid tycks följa på varandra i tiden, men vi kan aldrig iaktta något nödvändigt samband,

själva orsaksrelationen, mellan dem. Dessutom myntade Hume tesen att man aldrig kan härleda ett "bör" ur ett "vara". Det finns inga moraliska sanningar.

Den engelska empirismen började materialistiskt genom att utgå från erfarenheten, men den resulterade till slut i biskop Berkeleys extrema idealism. Om vi inte kan vara säkra på yttervärldens existens, så varför inte utgå från att den faktiskt inte finns och att våra sinnesintryck placeras i oss av Gud!

En orsak till den engelska empirismens urspårning var den ensidiga betoningen på sinnesförnimmelsernas roll för uppkomsten av kunskap. Empirismens motpol, den filosofiska rationalismen, lade däremot all vikt vid det mänskliga *förnuftets* förmåga att använda abstrakta begrepp.

Kant och tinget-i-sig

Immanuel Kant var både vetenskapsman (astronom), politisk tänkare och filosof. Han blev uppskakad av David Humes skepticism, vilken drabbade både Kants tro på Newtons naturlagar och hans kristna tro. Man kan se Kants filosofiska främsta verk, "Kritik av det rena förnuftet" och "Kritik av det praktiska förnuftet", som försök att både rädda vetenskapen, religionen och moralen undan Humes kritik.

Till skillnad från de engelska empiristerna insåg Kant vikten av tänkandets roll vid skapandet av begrepp. Begrepp kan inte reduceras till orden i språket. Därför går det att översätta mellan olika språk. Men han delade in begreppen, dels i erfarenhetsbegrepp som direkt motsvarar verk-

ligheten, dels i begrepp som ingår i Förnuftet självt, utan hjälp av sinnena.

Kants svar på Hume innebar på sätt och vis en återgång till Descartes dualism. Men nu är det inte längre motsättningen mellan ande och materia, som det handlar om, utan motsättningen mellan "världen-för-oss" och "världen-i-sig". Världen, som den ter sig för oss, beskrivs av vetenskapen och därmed är denna räddad. Världen-i-sig är ovetbar och därmed har vi enligt vårt "praktiska förnuft" rätt att anta att Gud finns, att själen är odödlig och att det finns objektiva moraliska lagar!

Hur bar sig då Kant åt för att komma fram till denna tudelning av tillvaron i två delar, lika artskilda som Descartes två substanser? Ilyenkovs tolkning i "Dialectical Logic" av Kants resonemang är intressant. Kant övertog utan kritik Aristoteles tio metafysiska kategorier, men gjorde om dem till *logiska* kategorier, till begrepp som tänkandet måste utgå ifrån för att beskriva verkligheten. Rum, tid, orsak och verkan, m.m. är "*transcendentala*", inte iakttagbara av sinnena, men nödvändiga för en beskrivning av den empiriska verkligheten.

Kant genomförde alltså en omtolkning av Aristoteles kategorier i idealistisk riktning. Han förnekade dock upprört anklagelser från bl.a. Hegel för att han skulle vara en subjektiv idealist à la biskop Berkeley, då han ju erkände existensen av tinget-i-sig. Kant betecknade sig själv som "transcendental idealist".

Den tyska idealismen

Ingen av Kants efterföljande stora filoso-

fer, Fichte, Schelling eller Hegel kunde acceptera idén om det ovetbara tinget-i-sig. De ersatte Kants kompromiss mellan materialism och idealism med olika former av renodlad idealism, varvid den brutna enheten mellan subjektet och objektet ersattes hos Fichte av Jaget, hos Schelling av den besjälade naturen och konsten samt hos Hegel av Anden.

Hegel framställde i sin "Logik" en dialektisk utveckling (genom motsatser) av tänkandet från enkla begrepp till alltmer avancerade. Hans "Logik" har beskrivits som de tankar, som Gud tänkte innan han skapade världen. Logiken avslutas med just "objektiveringen" av tankarna till natur. I naturen sker ingen utveckling enligt Hegel. Men det mänskliga samhället och kulturen genomlöper en historisk utveckling i olika stadier. Dessa stadier beskrivs i Hegels berömda, men extremt svårlästa verk, "Andens fenomenologi". Den historiska utvecklingen beskrevs som "Andens" utveckling, via religion till konst och slutligen filosofi (och slutligen till Hegels Logik!). Hegel karakteriserade sin filosofi som objektiv idealism.

Hegels objektiva idealism kommer ibland rätt nära en rent materialistisk åskådning. Spekulationernas innehåll hämtas ju från den naturen och den mänskliga historien.

Hegels "logik", hans begreppsapparat, ansågs av Marx ha varit till nytta vid skrivandet av Kapitalet. Lenin gick så långt att han utbrast att ingen har förstått Kapitalets första del, eftersom ingen har läst hela Hegels Logik! Ilyenkov har faktiskt en utläggning i "Dialectical Logic" om på vilket sätt Marx utnyttjade Hegels logik. Det handlar om Marx syn på det ganska

svårförståeliga begreppet "värde", som för Marx betecknade den samhälleligt nödvändiga arbetstiden för en varas tillverkning. Detta abstrakta, "universella" begrepp existerar konkret i form av pengar - något man kan ha i fickan, enligt Marx. Att det allmänna samtidigt kan vara konkret var enligt Ilyenkov en idé från Hegel. Ett annat exempel på att det universella kan existera konkret är det biologiska släktbegreppet. Existensen av släktet är inte någon mer eller mindre godtycklig gemensam egenskap hos arterna, utan den konkreta förfadern till släktet. Hundar kan ju se väldigt olika ut, men de har alla vargen som gemensam förfader i sitt DNA.

Den mekaniska materialismen, Feuerbachs materialism och Marx och Engels

Sjuttonhundratalets franska upplysningsmän var materialister. Det tog sig bl.a. uttryck i en skarp kritik av den katolska kyrkan. Men också i formuleringar som att "människan är en maskin" (la Mettrie⁴), eller att "hjärnan utsöndrar tankar som njurarna utsöndrar urin".

Ludwig Feuerbach var en f.d. elev till Hegel, som tog avstånd från Hegels idealism. "Det är inte Gud som skapar människan utan människan som skapar Gud". Den jordiska människan projicerar sina ideal i en övermänsklig himmel. Marx och Engels, som varit unghegelianer, övergick till materialismen via Feuerbach. I "Tesser om Feuerbach"⁷ av Marx kritiserade han begränsningarna i Feuerbachs materialism. Denna utgick från individen och inte från samhället och överskattade den sinnliga erfarenhetens betydelse i förhål-

lande till den mänskliga praktiken.

Marx och Engels utformade en *historisk* materialism. Människans historia kan inte förstås utifrån de rådande idéerna, utan idéerna måste förstås utifrån människornas sätt att via sitt arbete tillfredsställa sina materiella behov.

Friedrich Engels metafysik

"Världen består av materia i rörelse. Rörelsen är materiens existensform" är ett citat, som ekar av Demokritos materialism, Aristoteles tankesystem och Herakleitos dialektik.

Rörelsen utgörs inte bara av den enkla mekaniska rörelsen, av lägesförändringarna, utan av en mångfald av former. Den mekaniska värmeteorin hade ju t.ex. under 1800-talet reducerat värme till den *interna* rörelsen hos kroppar. Ljuset ansågs länge vara en vägrörelse. Den mest avancerade "rörelseformen" ansåg Engels vara det mänskliga tänkandet.

Lenins och fysiken

Kring förra sekelskiftet uppstod en numera bortglömd filosofiriktning, som av anhängarna påstods vara ett helt nytt alternativ till gammaldags materialism och idealism: den "neutrala monismen". Världen består enligt denna av neutrala "sinnesdata", vilka från insidan framstår som sinnesförmimmelser, men från utsidan som materiella. De här tankarna lockade tänkare som Ernst Mach och Bertrand Russel, men även en del bolsjeviker i Ryssland.

Lenin blev rasande på dessa bolsjeviker och skrev en hel bok, "Materialism and

Empirio-criticism”⁶, som kritiserade en variant av den neutrala monismen, vilken kallades empirio-kriticism. Han visade övertygande att den “neutrala” monismen var en sorts av idealism i Lockes, Humes och Berkeleys efterföljd.

Det som fortfarande är intressant med denna filosofiska stridsskrift är Lenins sätt att dra en skarp skiljelinje mellan materialism och idealism. För materialisten är, i motsats till idealisten, det materiella primärt. Det har funnits en tid i jordens historia då medvetna och tänkande var-elser ännu inte existerade. Det mänskliga medvetandet är ett resultat av utvecklingen. För idealister däremot förutsätter världen alltid på något sätt det mänskliga tänkandet.

Lenins andra bidrag till filosofin har sin bakgrund i de omvälvningar som fysiken genom gick kring det förra sekelskiftet, med relativitetsteorierna och kvantmekaniken. Begreppet materia har enligt Lenin *två* olika betydelser, en vetenskaplig och den andra filosofisk. Den vetenskapliga beskriver atomer, molekyler, elementarpartiklar, vågrörelser, m.m. Den filosofiska betydelsen av materia däremot är “det som existerar objektivt utanför vårt medvetande”. Men frågan vad medvetandet är, om det inte är materia, gick han inte in på... Det är en fråga som sysselsatt den moderna s.k. medvetandefilosofin, men knappast fått något bra svar ännu.

Källor

1. [https://en.wikipedia.org/wiki/Categories_\(Aristotle\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Categories_(Aristotle))
2. https://sv.wikipedia.org/wiki/Roger_Bacon
3. <https://www.marxists.org/archive/ilyenkov/works/essays/index.htm>
4. https://sv.wikipedia.org/wiki/Julien_Offray_de_La_Mettrie
5. <https://www.marxists.org/svenska/marx/1845/03-d006.htm>
6. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1908/mec/>

Recension:

“Vårt enda liv: Sekulär tro och andlig frihet”

MELANIE FRANSSON

Vårt enda liv är boken¹ vars ideér kallades för “[...]maoism på syra”² av tankesmedjan Timbros skribent Mattias Svensson. Författaren, Martin Hägglund, är professor i litteraturvetenskap och humaniora vid Yaleuniversitetet. Utifrån ändlighet för han en kritik mot såväl religiös tro, som kapitalism samt härleda värde, ansvar och frihet. Enligt författaren innebär *ändlighet* dödens ramar och vårt beroende av andra för att upprätthålla våra liv. Vi skulle vara oändliga i våra självupprätthållande aktiviteter om vi var oberoende av andra i deras utförande.

Bokens första del, sekulär tro, försöker bevisa oändlighetens värdelöshet. Jämfört med annan sekulär religionskritik är inte analysen utförd från ett externt, vetenskapligt perspektiv, kritiken är immanent. Döden ses inte i sig som meningsfull, inte heller kan döden vara en fullbordad av livet för den som lever meningsfullt. Utifrån vad religiösa tänkare har skrivit om sorg menar Hägglund att “[o]m man verk-

ligen trodde på evigheten - skulle det inte finnas någon anledning att sörja förlusten av ett ändligt liv. Den som tar sin religiösa tro på allvar kommer alltså att uppleva hur den kolliderar med den sekulära tro som ligger till grund för erfarenheten av sorg”³. Inte bara religioner anses religiösa, även filosofiska inriktningar som stoicismen anses vara det. Kort sagt, de som försöker överkomma engagemanget i andra människor och det ändliga livet är religiösa. Det som gör det eviga livet oförenligt med den andliga friheten är att evigheten eliminerar frågan om vad vi bör göra med vår tid, vilka vi bör vara. Den sekulära tron består av ett *existentiellt engagemang*, en *nödvändig ovisshet*, och *ovisshetens motiverande kraft*. Ovisshet innebär att allt engagemang kräver en tro på framtiden. Man kan aldrig vara säker på vad andra kommer att göra, och det behövs därför en tilltro till dem. Den motiverande kraften hittas i vetenskapen om att projekt och relationer kan gå förlorade och misslyckas. Engagemanget i något

1 Hägglund, M. (2020). *Vårt enda liv - sekulär tro och andlig frihet*. Volante

2 Svensson, M. (23/11/2020). *Godmodigt och obekymrat totalitært*. Timbro.se. <https://timbro.se/smedjan/godmodigt-och-obekymrat-totalitart/>

3 Hägglund, M. (2020). *Vårt enda liv - sekulär tro och andlig frihet*. Volante. Sidan 81

kan inte skiljas från vetskapen att det inte kan tas för givet.

Bokens andra del, andlig frihet, är om inte intressantare så relevantare för detta forum. Hägglund menar att “[n]yckeln till en förståelse av det sekulära livets löften återfinns hos Karl Marx”⁴. De existentiella konsekvenserna som följer ur den tidliga ändligheten används för att tolka Marx som en frihetlig filosof. Likt första delen av boken förde en immanent kritik av religiös tro för bokens andra del en immanent kritik av både kapitalismen och liberalismen: ekonomi vore inte begripligt för en oändlig varelse. Med stöd i Marx menar Hägglund att människan är det enda djuret som kan se sin livsaktivitet som fri

aktivitet. Då vi skapar mer livstid än vi behöver för att utvinna medlen för fortlevnad kan vi, med Marxs term, träda in i *frihetens rike*. De ekonomiska analyser som Marx gör kan, enligt Hägglund, operera på tre nivåer: ekonomins framträdande (*pengar*), ekonomins väsen (*värde*) och de transhistoriska villkoren för ekonomin. Författaren menar att det krävs en fjärde analysnivå som Marx inte utvecklar: “[d]en fjärde analysnivån avser möjlighetsvillkoren för det andliga livet som sådant”⁵. Ett andligt liv måste vara socialt, kroppsligt och ändligt. Inte på grund av biologi, utan för att livet bara kan förstås som ett andligt liv utifrån begreppet tidsekonomi. Det största misstaget man kan göra i läsandet av Marx enligt *Vårt enda liv*, är att tro att han pläderar för en arbetsvärdelelära, att arbete är den fundamentala källan till all rikedom. Stödd mot *Kapitalet* förklaras det att kapitalismen innebär att arbetstiden har gått från att vara det implicita värdet, till att vara det explicita, och det är häri möjligheten till dess övervinnande finns. I och med kapitalismens framträdande erkänns en formell (men i praktiken icke realiserad) jämlikhet och individens bestämmande över den egna tiden. Om inte vår fria tid hade ett egentligt värde skulle inte vårt arbete kunna förstås som en kostnad eller ge upphov till värde hos de produkter vårt arbete producerar. Det här är bland det mest centrala i Hägglunds tankegångar, något som Marx främst lyfter implicit, och han anser det essentiellt för att kritiken av kapitalismen ska gå ihop. Begreppet *socialt nödvändig arbetstid* (genomsnittliga tiden

4 Hägglund, M. (2020). *Vårt enda liv - sekulär tro och andlig frihet*. Volante Sidan 30

5 Ibid. Sidan 252

att producera en produkt i ett samhälle) och hur utvinnandet av *mervärde* bygger på dess fortlöpande minskning reds ut, för att landa i de välkända motsägelserna inom kapitalismen. Den socialt nödvändiga arbetstidens minskning, via t.ex. teknologisk utveckling, skulle kunna frigöra mer fri tid, men under kapitalismen är det omöjligt då överskottstiden tvunget måste ombildas till mervärde för att utöka den kapitalackumulation systemet kräver. Hägglund gör en skillnad mellan fri tid, och fritid. Fritid, som ordet används i dagens samhälle, är varufierad och en del av profitutvinnandet, men också en ofrivillig men nödvändig del i reproduktionen av arbetskraften. Fri tid är tid man kan ägna sig åt aktiviteter som är ändamål i sig. Det kapitalistiska produktionssättet, lönearbete för att generera profit, gör socialt nödvändig arbetstid till det essentiella måttet på värde. Lönearbetets löften infrias inte, då dess inneboende sociala form omöjliggör det. I relation till begreppet andlig frihet menar Hägglund att kapitalismen därav inte blott kan reduceras till ideologi: “[p]rofiten är inte vårt andliga ändamål under kapitalismen på grund av vad vi är tvungna att tänka utan på grund av vad vi är tvungna att göra”⁶. Då vi kan bejaka de aktiviteter som för oss har ett ändamål i sig är vi i frihetens rike, den fria tiden, vilket jämförs med alieneringen under lönearbetet där aktiviteten i sig inte är ändamålet utan lönen, då vi befinner oss i nödvändighetens rike. Marx visar att värdemåttet i kapitalismen är motsägelsefullt, och analyserar de skadliga verkningar motsägelsen ger upphov till. ”Att förstå

varför måttet på värde i kapitalismen är motsägelsefullt kräver dock en analysnivå som Marx inte uttryckligen tillhandahåller. Det är därför jag utgår från en analys av begriplighetsvillkoren för det andliga livets ekonomi, som måste skilja mellan måttet på värde i nödvändighetens och frihetens rike”⁷. Det som gör kapitalismen motsägelsefullt är att den behandlar det negativa värdet, som om det vore det positiva. Det verkligt positiva värdet är inte arbetstidens kvantitet, utan den fria tidens kvalite. Hägglund menar att Marx inte gör några empiriska förutsägelser. Meningen är inte att visa att kapitalismen är immanent suicidal och kommer gå under i en oundviklig kris, utan dess inneboende destruktivitet och självmotsägande dynamik är det som faktiskt håller den vid liv, men samtidigt förhindrar produktionen av verklig social rikedom. Utifrån hur värde beräknas under kapitalismen kan inte ens borgarklassen omsätta för mycket av sitt kapital till fri tid, då de skulle vara tvungna att förr eller senare förpassa sig till lönearbete. De återkommande kriserna i ett kapitalistiskt system är inte tecken på dysfunktion, utan de är nödvändiga ventiler för dess överlevnad (profitkvotens fallande tendens ger upphov till ett behov av att kapital eller produktionskapital förstörs).

Det ursprungliga måttet på värde fås ur vår ändliga livstid. “[...] när vi gör någonting som endast är medlet för ett ändamål - utgör vår arbetstid en negativ 'kostnad' för oss. Ju mer tid vi ägnar åt att arbeta i nödvändighetens rike, desto mer kostsamt är vårt arbete och desto mer värde ryms i de varor vi producerar. [...] Det är därför var-

6 Hägglund, M. (2020). *Vårt enda liv - sekulär tro och andlig frihet*. Volante Sidan 447

7 Ibid. Sidan 294

je hink vatten blir mer 'värdefull' när den kräver två timmars arbete till fots än när vi har rinnande vatten i hemmet. [...] Vår arbetstid är begriplig som en negativ kostnad endast för att vi värdesätter vår ändligen livstid som vår egen fria tid, vilken vi i princip skulle kunna ägna åt en aktivitet som är meningsfull i sig”⁸. De teknologiska vinningarna som har tillkommit under den industriella revolutionen, och potentialen som ligger däri tydliggör otillräckligheten i att mäta social rikedom utifrån arbetstid. Det mest fundamentala i en revolution blir utifrån detta att omdefiniera värde till att utgöras av *socialt tillgänglig fri tid* istället för socialt nödvändig arbetstid. Detta är något som 1900-talets revolutioner alla har missat enligt *Vårt enda liv*, som exempel lyfts ett kort hänvisande till Stalins intervju med Emil Ludwig, där han säger “*av var och en efter förmåga, åt var och en efter arbete*”⁹.

Hägglunds revolutionära omvärderingar kräver nya institutionella former, och ett återupppinnande av staten istället för dess avskaffande. Det handlar inte om att glorifiera proletärt arbete, utan att överkomma det. Hägglund menar att mycket marxistisk kritik, såväl klassisk som modern handlar om en motsättning mellan produktionssätt och fördelningssätt, när den istället borde ifrågasätta det mått på värde som ligger till grund för själva produktionssättet.

Hur kommer den andliga friheten in? Hägglund menar inte, som Timbros

8 Ibid. 294

9 Stalin, J. V. (1955) *Works - Volume 13*. Foreign Languages Publishing House, Moscow. Sidan 106-25

10 Hägglund, M. (2020). *Vårt enda liv - sekulär tro och andlig frihet*. Volante Sidan 369

nämnde skribent ovan tror, att vi befrias från arbete. Att vara fri är inte att leva utan ansvar, utan att vara fri att ta sig an kraven som en praktisk identitet ställer, som ändamål i sig. Syftet med det Hägglund kallar *demokratisk socialism* är att skapa förutsättningarna för de politiska och materiella villkor som tillåter var och en att *äga* ansvaret inför frågan om vad vi bör göra med vår ändligen tid. Syftet är inte att besvara ekonomiska frågor en gång för alla, utan vi skulle tillåtas äga frågan i relation till vårt gemensamma liv. I det postkapitalistiska samhället har vi möjligheten att demokratiskt ta ansvar för frågan om vad vi bör göra, och det är en process som ständigt pågår och svaret omdefinieras över tid. “*Den demokratiska socialismens projekt uttrycker därför en form av sekulär tro, som helgar våra ändligen liv som ändamål i sig*”¹⁰

Tyvärr har inte Hägglund någon “maoistisk syra” med sig till festen, han kommer med en egen “take” på whiskey sour. Det sista kapitlet, där det postkapitalistiska samhället beskrivs, består till så stor del av repetitioner och grumligheter att det liknar en gymnasieuppsats i samhällskunskap. För den som aldrig riktigt har försökt definiera värde och mening i relation till en avsaknad av religion, och kanske omedvetet accepterat argument om universell nihilism eller lever under den av Weber diagnosticerade avförtrollningen, har boken definitivt något att ge. Hägglunds Marxtolkning tillägger inget utom smärre detaljer till Marx ekonomis-

ka analyser. Jag tror att det finns något att hämta i analysen av ändlighet som den fundamentala källan till värde. Rent intuitivt är det lättare att ta till sig, än om *socialt nödvändig arbetstid* får stå på egna ben. Jag tror att det är något som kan vara till nytta både filosofiskt, men också retoriskt och som tydliggörande exempel. Att utifrån temporal ändlighet definiera frihet och värde, samt tolka de av Marx påpekade motsägelserna inom kapitalismen, är något jag tror kan vinna slagkraft, när begrepp som "prekariat" har gjort intåg i samhällsdebatten, medan proletariat för de flesta är obekant. Vare sig man håller med Hägglund eller inte tror jag att man kan lära sig något av boken, oavsett hur många gånger man har studerat *Kapitalet*. Om inte annat för att tydliggöra sina analyser i en kritik.

Teser om Feuerbach

KARL MARX

1

Huvudfelet med all hittillsvarande materialism (Feuerbachs inräknad) är att föremålet, verkligheten, sinnevärlden, bara uppfattas som *objekt eller som åskådning*; däremot inte som *sinnlig mänsklig verksamhet*, inte som *praxis*; inte subjektivt. Detta är anledningen till att den *verksamma* sidan utvecklats av idealismen men inte av materialismen - men bara abstrakt, eftersom idealismen naturligtvis inte känner den verkliga, sinnliga verksamheten. Feuerbach syftar till sinnliga - från tankeobjekten verkligt åtskilda objekt: men han fattar inte själva den mänskliga verksamheten som en verksamhet riktad mot objektet. Därför betraktar han i "Kristendomens väsen" bara det teoretiska förhållandet som det sant mänskliga, medan han endast fattar och bestämmer praxis i dess smutsigt judiska uppenbarelseform. Han förstår därför inte betydelsen av den "revolutionära", den "praktiskt-kritiska" verksamheten.

2

Frågan om objektiv sanning tillkommer det mänskliga tänkandet - är inte en teoretisk utan *en praktisk* fråga. I praxis måste människan bevisa sanningen, d.v.s.

verkligheten och kraften, jordnärligheten, i sitt tänkande. Striden om tänkandets verklighet eller överklighet - utan hänsyn till praxis - är en rent *akademisk* fråga.

3

Den materialistiska läran att människorna är produkter av omständigheterna och av uppfostran glömmer, att omständigheterna förändras av människorna och att uppfostraren själv måste uppfostras. I en sådan lära måste man därför dela samhället i två hälfter - varav den ena är upphöjd över samhället.

Sammanfallandet av de förändrade omständigheterna och den mänskliga verksamheten, eller människans förändring av sig själv, kan bara fattas och rationellt förstås som *revolutionär praxis*.

4

Feuerbach utgår från den religiösa alienationens faktum, från dubblingen av världen i en religiös och en världslig del. Hans arbete består däri att han upplöser den religiösa världen i dess världsliga grund. Men förhållandet att denna världsliga grund löser sig från sig själv och fixerar ett självständigt rike uppe bland molnen

kan bara förklaras ur denna grundens inre sönderslitenhet och motsägelsefullhet. Själva grunden måste alltså såväl förstås i sin motsägelsefullhet som praktiskt revolutioneras. Sedan alltså t.ex. den jordiska familjen uppdragats som den heliga familjens hemlighet, så måste även den förra såväl teoretiskt som praktiskt förintas.

5

Feuerbach, som inte är tillfreds med det *abstrakta tänkandet*, vill nå den sinnliga *åskådningen*; men han fattar inte sinnligheten som *praktisk* mänskligt-sinnlig verksamhet.

6

Feuerbach upplöser det religiösa väsendet i det *mänskliga* väsendet. Men det mänskliga väsendet är inte något abstrakt som den enskilda individen hyser inom sig. I verkligheten är det summan av de samhälleliga förhållandena.

Feuerbach, som inte kritiserar detta verkliga väsen, tvingas därför:

1. att abstrahera från det historiska förloppet, att bestämma det religiösa sinnet för sig och att förutsätta en abstrakt - *isolerad* - mänsklig individ.

2. att därmed fatta väsendet endast som "art", som ett inre, stumt, för de olika individerna *av naturen* gemensamt allmänbegrepp.

7

Feuerbach inser därför inte att själva det "religiösa sinnet" är en samhällsprodukt och att den abstrakta individ, som han analyserar, hör till en bestämd samhällsform.

8

Allt samhällsliv är till sitt väsen *praktiskt*. Varje mysterium, som förleder teorin till mysticism, finner sin rationella lösning i den mänskliga praxis och i insikten om denna praxis.

9

Det högsta som den åskådande materialismen, d.v.s. den materialism som inte fattar sinnligheten som praktisk verksamhet, når fram till, är åskådningen av de enskilda individerna och det borgerliga samhället.

10

Den gamla materialismens ståndpunkt är det borgerliga samhället, den nyas ståndpunkt är det mänskliga samhället eller den samhälleliga mänskligheten.

11

Filosoferna har bara *tolkat* världen på en rad olika sätt, men det gäller att *förändra* den.

Engels emergenta dialektik

KAAN KANGAL

(ÖVERSÄTTNING: RICHARD B TURESSON)

Kaan Kangal är docent i filosofi vid Nanjing University, specialiserad på dialektik, hermeneutik, metafysik och Marx-Engels forskning. Hans arbete med Marx *Anteckningsböcker från Bonn* vann David Riazanovpriset 2019. Hans senaste publikation är *Friedrich Engels and the Dialectics of Nature* (Palgrave Macmillan, 2020).

Av olika anledningar och vid olika tillfällen har samtida naturforskare och filosofer, både marxistiska och icke-marxistiska, uttryckt sin beundran för Frederick Engels, grundare av den dialektiska materialismen och den vetenskapliga socialismen. Ilya Prigogine (1), mottagare av Nobelpriset i kemi 1977, skrev att ”idén om en naturhistoria som en integrerad del av materialismen hävdades av [Karl] Marx och mer detaljerat av Engels.” Den moderna utvecklingen inom naturvetenskapen har väckt filosofiska frågor som dialektiska materialister länge har undersökt. När Engels arbetade med sin *Naturens dialektik* på 1870- och 80 -talen var det en tydlig tendens att naturvetenskaperna i ökad utsträckning ”förkastade den mekanistiska världsbilden” och ”närmade sig tanken på en historisk utveckling av naturen.” Engels bidrog till att tydliggöra vad som redan var underförstått inom hans tids naturvetenskap. Nu som då är naturvetenskapen upptagen med frågan om ”hur kan processernas värld och färdriktningens värld

någonsin kopplas samman.” Engels kanske inte fullbordade sitt pågående arbete, men det han kvarlämnade hjälper till att berika vår filosofiska förståelse för naturen och förbättrar vår orientering mot vår tids naturvetenskap.

I sitt förord 1939 till den första engelska upplagan av *Naturens dialektik* skrev biologen J. B. S. Haldane att Engels bidrag till naturfilosofin och naturvetenskapen är allmänt kända från hans *Anti-Dühring*. Engels mer omfattande *Naturens dialektik* upptäcktes och publicerades dock ganska sent på 1920 -talet. ”Hade Engels tanke-sätt varit mer bekant, hade omvandlingen av våra idéer om fysik som har inträffat under de senaste trettio åren varit smidigare. Hade hans anmärkningar om darwinismen varit allmänt känt, hade jag för min del besparats vissa förvirrade tankegångar.” (2)

I sin kommentar till Engels uppsats 1876 med titeln *Arbetets andel i apans förvand-*

ling till människa, som ingick i *Naturens dialektik*, skrev paleontologen Stephen Jay Gould att Engels gav oss en ”lysande exposé” av en avancerad teori om mänsklig evolution med arbetskraftens roll som dess kärna. Gould var särskilt imponerad av Engels uppfattning att den mänskliga ”handen inte bara är ett arbetsverktyg, den är också en produkt av arbetet ... När människorna lärde sig att behärska sin materiella omgivning, hävdar Engels, tillkom andra färdigheter till den primitiva jakten – jordbruk, spinning, krukmakeri, navigation, konst och vetenskap, lag och politik.”(3) På andra ställen hävdade Gould att all mänsklig utveckling står och faller med gen-kultur-coevolutionen och att ”1800-talets bästa framställning av gen-kultur-coevolutionen gjordes av Friedrich Engels i hans anmärkningsvärda uppsats från 1876.” (4)

Fastän han själv inte var marxist, fann evolutionärbiologen Ernst Mayr att hans egen filosofiska uppfattning om biologi har förvånansvärt mycket gemensamt med principerna för den dialektisk materialismen. Hans korta stycke *Roots of Dialectical Materialism (Den dialektiska materialismens rötter)* inleds med en kort anekdot av Mark Adams, en amerikansk biologihistoriker som åkt till Sovjetunionen för att göra intervjuer med olika forskare, inklusive Kirill M. Zavadskij. Under intervjun frågade Zavadsky: ”Känner du Ernst Mayr?” Adams: ”Ja, mycket väl.” Zavadskij: ”Är han marxist?” Adams: ”Det är han inte, så vitt jag vet.” Zavadskij: ”Det här är väldigt märkligt, eftersom hans skrifter är ren dialektisk materialism. ”Ursprungligen förbryllad av Zavadskijs

kommentar kom Mayr senare till slutsatsen att han faktiskt var en förespråkare för dialektiskt-materialistiska principer som processualitet, universell sammankoppling och evig förändring i naturen. ”Det är inte känt hur många, kanske de flesta, av dessa principer som kom fram oberoende av naturhistoria och dialektisk materialism ... Dialektisk materialism var för Engels och Marx en allmän naturfilosofi. Den uppnåddes främst genom en eliminering av fysikalismen och kartesianismen ... Det är nödvändigt att utveckla egenskaperna och principerna för de olika ’provinsiala’ vetenskaperna, till exempel fysik och biologi, för att så småningom konstruera en heltäckande naturfilosofi, som gör lika rättvisa åt alla vetenskaper.”(5)

På liknande sätt fäste den brittiska bioekemisten och sinologen Joseph Needham uppmärksamheten på Engels övertygelse om att ”naturen är alltigenom dialektisk” och att Engels korrekt riktade sin dialektik mot

de statiska föreställningarna hos forskarna på hans tid, som var oförberedda på den mängd motsättningar som vetenskapen skulle komma att ta itu med, och som inte insåg att naturen är full av uppenbart oförsonliga motsättningar och skillnader som förenas på högre organisatoriska nivåer. De välkända reglerna för överföring av kvantitet till kvalitet, motsättningarnas enhet och negationens negation har alla blivit vardagsmat för vetenskapligt tänkande. (6)

Mario Bunge, en argentinsk vetenskapsfi-

losof, är känd för sin fientlighet mot Engels dialektik och den dialektiska materialismen. Både offentligt och privat gjorde Bunge ingen hemlighet av sin hållning. I ett möte med den sovjetmarxistiske filosofen Bonifaty M. Kedrov kom den gamla stridsfrågan om dialektiken upp. ”Den tillämpade matematikern Mircea Malitza ... bjöd in oss på en fest i sin lägenhet tillsammans med Tarski, Kedrov och andra. När jag berättade för Kedrov att en av mina oenigheter med marxismen var att jag avvisade dialektiken”, svarade Kedrov ironiskt:” Oroa dig inte, tovaritj Bunge, för Marx nämner dialektik bara sex gånger i Kapitalet. ”(7) Men i vissa avseenden berömde Bunge den marxistiska filosofin, eftersom han medgav att ”dialektiken har lärt oss att misstro stillheten, för den kan dölja kamp och jämvikt, för den kan vara instabil. Den har också lärt oss att inte alla strider är dåliga: vissa kan resultera i nya och bättre saker. ”(8) Den rimliga kärnan i dialektiken består av hypoteserna (i) att allt befinner sig i en eller annan förändringsprocess, och (ii) att det vid vissa punkter i vilken som helst process uppstår nya kvaliteter. ”(9) I andra sammanhang berömde han Engels insisterande på att införliva GWF Hegels metod, snarare än dennes system, i den dialektisk materialismen. (10)

Att Engels, det självlärda universalgeniet, fortsätter att inspirera senare generationer av filosofer och naturvetare på ett eller annat sätt åtföljs självklart av att det forskningsmaterial som Engels använde i stort sett är ofullständigt och föråldrat. När han förberedde Marx och Engels skrifter för publicering i början av 1920-talet,

stötte Eduard Bernstein på problemet om Engels *Naturens dialektik* var värd att publiceras. Han frågade Albert Einstein om hans åsikt. Einstein sade att manuskripten inte hade någon förtjänst utifrån den aktuella fysikens ståndpunkt, men att de verkligen gav intressanta inblickar i Engels intellektuella biografi. (11) För att nämna ett annat exempel kom Richard Lewontin och Richard Levins *The Dialectical Biologist* ut med denna dedikation: ”Till Friedrich Engels, som många gånger hade fel, men som fick rätt där det räknades. ”(12) Slutligen påpekade den analytiske filosofen Hilary Putnam följande:” Jag tror att Engels var en av de mest vetenskapligt lärda männen i sitt århundrade. Han uppfattade ett antal saker fel, men han hade en enorm allmän vetenskaplig kunskap, och Anti-Dühring, hans stora bok om vetenskapsfilosofi ... är på många sätt en förnuftig bok om vetenskapsfilosofi, bland annat. ” (13)

Det är verkligen en ironi att Engels förutsåg många av de framtida konsekvenserna av de delar av hans arbete som krävde ytterligare utarbetande. I detta avseende skrev han i det andra förordet till Anti-Dühring att

det är mycket som är klumpigt i min utläggning och mycket av det skulle idag kunna uttryckas i en tydligare och mer bestämd form.... Den teoretiska naturvetenskapens framsteg kan möjligen göra mitt arbete överflödigt i hög grad eller till och med helt. Ty revolutionen som tvingas på den teoretiska naturvetenskapen av blotta behovet av att ordna de rent empiriska upptäckterna, av

vilka stora mängder har staplats upp, är av ett sådant slag att den mer och mer måste överföra naturprocessernas dialektiska karaktär till medvetandet även hos de empiriker som är mest emot det. (14)

När vi ser tillbaka på den intellektuelle jättens enorma prestationer från vår nuvarande synpunkt är den främsta frågan som bör oroa oss: Vad är outhärligt, snarare än överflödigt, i Engels arbete om filosofi och naturvetenskap? Forskare med olika bakgrunder är alltid överens om att den emergentistiska karaktären i Engels dialektik sticker ut.

Till exempel argumenterade den polske historikern Zbigniew A. Jordan med kraft att ”den centrala idén om framväxande evolution finns i *Anti-Dühring* och *Naturens dialektik*”. Enligt Engels framväxande dialektik har ”den materiella verkligheten en struktur på flera nivåer; var och en av dessa nivåer kännetecknas av en uppsättning distinkta egenskaper och oreducerbara lagar; och varje nivå har utvecklats från tidsmässigt tidigare nivåer enligt lagar som är helt oförutsägbara med avseende på dem som opererar på de lägre nivåerna.” Idén om denna framväxt är intimt knuten till Engels uppfattning om dialektik som vetenskapen om sammankopplingar mellan samexisterande och ömsesidigt beroende system av fysiska kroppar. Engels berömda definition om att rörelse är materiens existensform tyder på att materia har förmågan att generera nya former och mångfald i naturen. Principen att ”materia kan skapa nytt och producera högre och högre organisationsformer har varit en del av den dialektiska

materialismen ända sedan den först formulerades av Engels.” (15) Som den skotske matematikern och filosofen Hyman Levy passande formulerade det, tyder den dialektiska evolutionstanken på att ”komplexa former av levande djur- och växter har uppstått från enklare former som länkas samman genom nästan otaliga åldrar tillbaka till mer och mer elementära former.” (16)

Till och med Bunge delar tron att ”den dialektiska materialismen har förtjänsten att betona det kvalitativa nya eller framväxt”, eller vad Mayr kallade ”en hierarki av organisationsnivåer, där var och en av de olika dialektiska processerna kan fungera.” (17) Eftersom olika nivåer av rörelsens komplexitet utgör en hierarki av organisationsnivåer av materia, som Ted Benton konstaterar, måste naturen betraktas som en hierarkiskt ordnad och internt differentierad enhet. Det är denna enhet som utgör förutsättningen för konvergens mellan särskilda vetenskaper. Enhetlig kunskap om naturen förutsätter en sammanlänkad enhet av differentierad och ojämn historisk utveckling av diskreta vetenskaper. ”Det område av naturen som varje vetenskap behandlar, representerar inte bara en tydlig nivå av rörelsekomplexitet, utan också ett bestämt stadium i universums historiska utveckling.” 18

Uttryckt annorlunda är det naturens historicitet såväl som de pågående framstegen inom vissa vetenskaper som kräver en kritisk översyn av våra vetenskapliga ramar. Det finns alltid ett teori-internt behov av att noggrant undersöka den konceptuella apparat som används. Detta innebär också en kontinuerlig integration

av nyuppkomna och upptäckta nyheter i vår nuvarande tankeapparat. Därför är det ingen överraskning att Engels dialektik till stor del handlar om utvecklande sammankopplingar och framdykande nyheter i naturen. På liknande sätt definierar Engels dialektik som den systematiska undersökningen av universella sammankopplingar i naturen: ”Det är just dialektiken som utgör den viktigaste tankeformen för dagens naturvetenskap, för den ensam erbjuder en analogi och därmed en förklaringsmetod, för de evolutionära processer som sker i naturen, sammankopplingar i allmänhet och övergångar från ett undersökningsområde till ett annat.”(19)

När dialektisk teori används för att förstå framväxande kvaliteter och lagar på olika nivåer av materiens organisation använder den sin egen konceptuella struktur, sitt vetenskapliga språk och sin undersökningsmetod och antar en kategoriskt öppen form.

I en passage där Engels diskuterar några kriterier för att skilja och klassificera olika vetenskapliga discipliner, understryker han att varje vetenskap upptar en specifik rörelseform, som är speciell för motsvarande område. Ämnet för analys kan vara ”en enda rörelseform eller en serie rörelseformer som hör ihop och går in i varandra.” (20) Poängen är att en sådan klassificering måste följa det objektiva arrangemanget och den inneboende utvecklingssekvensen för rörelseformer i fråga. Det är självklart att den logiskt-ontologiska rekonstruktionen av sekvensen av naturliga händelser måste anta en systematisk form, följaktligen. ”Om jag först

och främst kallar fysik mekanikens molekyler, kemi atomernas fysik och dessutom biologin proteinernas kemi, vill jag därmed uttrycka att var och en av dessa vetenskaper övergår i en annan, därav både sambandet, kontinuiteten, och skillnaden, den diskreta separationen.”(21)

När den organiska världen växer fram ur det oorganiska utvecklar den specifika former av rörelse och sina egna speciella lagar. Det som historiskt föregår utvecklingen av den organiska världen, det vill säga det oorganiska, lever vidare i en ”negerad” form. (22) Ändå är den organiska världen uppenbarligen annorlunda än den oorganiska. Dess system har många nya egenskaper som aldrig funnits i den oorganiska världen. Mest avgörande är att beteendemönster för organiska system styrs av deras genetiska program som innehåller historiskt förvärvad information.

I detta sammanhang ger Engels en anmärkningsvärd illustration som inte bara argumenterar för sammankoppling och genomträngning av olika sfärer som kemi och biologi, utan också bygger på en framväxande egenskap som numera kallas autopoiesis (förmåga till självskapande och -bevarande – **översättarens anm.**), en generativ egenskap hos självorganiserande system:

I den organiska världen ... leder alla kemiska undersökningar i sista hand tillbaka till ett kroppsprotein – som, trots att det är resultatet av vanliga kemiska processer, *skiljer sig från alla andra genom att vara en självverkande, permanent kemisk*

process. Om kemin lyckas ge upphov till detta protein, i den specifika form i vilket det uppenbarligen uppstod, i en så kallad protoplasma, en specificitet, eller snarare frånvaro av specificitet, så att det potentiellt innehåller i sig alla andra former av protein ..., då kommer den dialektiska övergången att ha bevisats i verkligheten, och därmed vara fullständigt bevisad.

Emergentistisk dialektik försvarar synen på "kontinuerlig ökning av organisationsnivån" och komplexiteten hos systemiska mekanismer i naturen. Successionen av varje nivå beror på de materiella omständigheterna för uppkomsten av dess framväxande egenskaper som nödvändigtvis är unika i förhållande till de föregående nivåerna av komplexitet. Provisoriskt kan olika nivåer skiljas från varandra med hjälp av sina respektive komponenter.(25) Men de är korrekt differentierade om hänsyn tas till interrelationen och den interna organisationen av delarna. Kvarkar kombineras för att bilda hadroner som protoner och neutroner, som i sin tur bildar atomer, som utgör molekyler, som bygger upp cellbeståndsdelar och kolloidala partiklar, kolloidala aggregat ger upphov till vävnader och levande celler, och celler till organ och organsystem, och så vidare.

Friktion producerar värme, ljus och elektricitet, påverkan producerar värme och ljus om inte elektricitet också – därav omvandling av massors rörelse till molekyllär rörelse. Vi går in i området för molekyllär rörelse, fysik och undersöker vidare. Men även här finner vi att molekyllär rörelse inte representerar undersökningens slut-

punkt. Elektricitet inbegrips och härrör från kemisk omvandling. Värme och ljus, dito. Molekyllär rörelse förvandlas till atomernas rörelse – kemi. Undersökningen av kemiska processer ställs inför den organiska världen som ett forskningsfält, det vill säga en värld där kemiska processer äger rum, även om det är under olika förhållanden. (26)

Den högre komplexiteten innehåller också komponenter från den lägre nivån. Utgångspunkten är dock inte bara vilka komponenter som finns på vilken nivå utan snarare hur dessa delar är inbördes relaterade till varandra på specifika nivåer av komplexitet. Därefter, när man bedömer olika interagerande nivåer av komplexitet, har den dialektiska emergentisten besvär med att integrera, och inte sidställa, delar av en helhet i olika grader av organisering av materia. (27)

[Organismen] är förvisso den högre enheten som inom sig förenar mekanik, fysik och kemi till en helhet där treenigheten inte längre kan separeras. I organismen utförs mekanisk rörelse direkt genom fysisk och kemisk förändring, i form av näring, andning, utsöndring, etc., lika mycket som ren muskulär rörelse ... Efter övergången från kemi till liv har gjorts, är det sedan för det första nödvändigt att analysera de förhållanden under vilka liv har skapats och fortsätter att existera, det vill säga först och främst geologi, meteorologi och resten. Sedan de olika livsformerna själva, som utan detta verkligen är obegripliga, (28)

De ingående delarna i en omfattande hel-

het förvärvar sin integrerade status genom att deras egenskaper uppstår genom deras interaktion och genomträngning, vilket så småningom åstadkommer ett specifikt organisationssätt som är speciellt för helheten i fråga.(29) Notera här att delar inte kommer tillsammans *i syfte* att skapa en helhet som de tillhör. Snarare strukturerar själva deras interaktion hur de hänger ihop och tränger in i varandra, vilket resulterar i vad som kallas en helhet. (30)

Medan emergentismens filosofiska rival – det vill säga reduktionismen, som hävdar att mekanismer för komplexitet på högre nivåer direkt orsakas av dynamik på lägre nivå – motstår emergentismen faktiskt tanken att helheten är ”ingenting annat än” komponenterna i den helheten. Helheten är mer än den totala summan av dess delar.

Lewontin och Levins påpekar noggrant att det finns en skillnad mellan reduktion och reduktionism. Även om det är sant att sammansättningen och strukturen för en lägre nivå kan fungera som ett ”symptom på krafterna som verkar på högre nivåer”, betyder det inte att en lägre nivå också är den omedelbara orsaken till interaktionen på högre nivå. ” Reduktion ser till lägre analysnivåer för differentierande symptom på krafter på högre nivåer, medan reduktionism hävdar att krafter på lägre nivåer är de verkliga orsakerna till fenomenen högre upp.” (31) Det vill säga eftersom lågnivåkompositionen kan medbestämna den form inom vilken interaktionen mellan materia på hög nivå sker, kan det som bidrar till bildandet av högre nivåfenomen spåras tillbaka till de-

ras lågnivåföregångare. I vilket fall som helst är fenomenen på låg och hög nivå inte på något sätt kopplade till omedelbar kausalitet. De förmedlas snarare av hegeliska ”knutpunkter”.

Vid något tillfälle kontrasterar Engels högre och mer komplexa rörelseformer med underformer. Han konstaterar att vissa forskare på hans tid ger en uttömmande vikt åt rörelser som åtföljs av en ”vurm att reducera allt till mekanisk rörelse.” En sådan behandling av rörelse ”utplånar den specifika karaktären hos andra former av rörelse”. På samma sätt missar det uppenbara fokuset på mekanisk rörelse att ”högre rörelseformer” är ”förbundna med någon verklig mekanisk (yttre eller molekylär) rörelse” och att ”de högre rörelserna samtidigt producerar andra former.” Detta leder i slutändan till okunskap om variation och typ av rörelse och sammankoppling i naturen. Men ”kemisk verkan är inte möjlig utan förändringar av temperatur och elektriska förändringar, organiskt liv utan mekaniska, molekylära, kemiska, termiska, elektriska, etc., förändringar.” En form av rörelse manifesteras inom en annan, eftersom båda tränger in i varandra. Från vinkeln på det organiserande centrumet för en viss materiell rörelsefär måste man skilja mellan huvud- och underformer. ”Men närvaron av dessa underformer uttömmar inte kärnan i huvudformerna i varje fall. En dag ska vi säkert ’reducera’ tanken experimentellt till molekylär och kemisk rörelse i hjärnan; men uttömmar det tankens väsen?”(32)

Dessa rader gör det klart att Engels upp-

fattade elementen på lägre nivå som historiska beståndsdelar i den nyutvecklade organisationen på högre nivå av materia. Engels höll med om att de nuvarande rörelseformerna kan spåras tillbaka till deras tidigare utvecklingsnivå (reduktion), men förnekade att framväxande egenskaper på högre nivå enbart kan förklaras av de lägre nivåer som de härrör (reduktionism).

Det är också viktigt att komma ihåg att det förekom en reduktionistisk trend inom filosofi och teoretisk naturvetenskap under andra halvan av artonhundratalet som inledningsvis motiverade Engels att erbjuda en alternativ förklaringsmodell. I början av 1870 -talet planerade Engels att skriva ett kortfattat svar på samtida reduktionistiska materialistiska åsikter som Ludwig Büchners dualistiska ontologi om fysisk materia och kraft, eller Carl Vogt och Jacob Moleschotts grova förminskning av det mänskligt tänkandet till hjärnans substans eller fosforfett. Men Engels tidiga planerade attacker blev senare till ett mer eller mindre systematiskt företag (*Naturens dialektik*) när Darwins evolutionsteori snabbt politiserades både i socialistisk och reaktionär liberal litteratur. Reaktionära biologer som Rudolf Virchow, Oscar Schmidt och Ernst Haeckel försökte att försvaga det socialistiska mottagandet av darwinismen, varnade först av pariskommunen 1871, sedan den ekonomiska krisen 1873 och slutligen det socialdemokratiska partiets parlamentariska framgång 1877. Mest kraftfullt försökte Haeckel hålla den socialdarwinistiska idén intakt genom att hävda att djurrikets regler till fullo gäller för mänskligheten.

Medan alla de ovan nämnda figurerna fanns på "hitlistan" för *Naturens dialektik*, var Engels också medveten om och förberedde sig på att svara på andra debatter som hörde ihop med de reduktionistiska kontroverserna. En sådan fråga var en verksam positivistisk tendens som förespråkades av figurer som den neo-kantianska biologen Matthias Schleiden, som öppet angrep den hegelianska filosofin och den materialistiska världsbild mot vilken Rudolf Virchow och Haeckel var helt försvarslösa. En annan viktig fråga som åtföljde de pågående tvisterna gällde Ignorabimus-uppfattningen som framfördes av den neo-kantianska botanisten Carl Nägeli. Med hjälp av Kants *tinget i sig* hävdade Nägeli att oändligheten och naturlagarnas universalitet förblir ett mysterium, eftersom endast de ändliga naturområdena är tillgängliga för det mänskliga sinnet. Detta mycket berömda förslag uttryckte den neo-kantianska trenden i den växande fragmenteringen av särskilda vetenskaper och positivistisk fientlighet mot dialektiska naturfilosofier. Förutom de biologiska teorierna om cell och evolution fanns de termodynamiska energilagarna också på Engels dagordning. Eftersom manuskriptfragmenten från *Naturens dialektik* från tidigt 1880-talet dokumenterar, flyttade Engels sin uppmärksamhet till och upptogs huvudsakligen av de senaste innovationerna i fysik fram till Marx död 1883. Efter att ha upptäckt Marx ekonomiska manuskript måste han avbryta sina naturvetenskapliga undersökningar än en gång och ägna sig åt att förbereda Marx skrifter för publicering istället.

Engels kanske inte har lämnat oss en helt genomarbetad naturfilosofi, men han lämnade oss de allmänna konturerna för ett forskningsprogram, som oundvikligen är öppet och med nödvändighet ofullständigt. I själva verket gjorde han det ganska klart att ofullständighet och öppenhet är inbyggt som funktioner i hans program. En av de största fördelarna med Engels oavslutade arbete är att det framgångsrikt visar hur det dialektiskt-materialistiska arvet från den hegelska kvarlevan kan hjälpa oss att navigera i de frågor vi måste ställa, problem som vi ännu inte har formulerat och områden som vi ännu inte har utforskat. . Såvitt jag kan se har den dialektisk materialismen bara delvis hävdad sin plats i de senaste diskussionerna om emergensen och reduktionismen inom vetenskapens filosofi.(33) På grund av begränsningarna för denna text kan jag inte utveckla ett fullständigt argument, men kommer istället att nämna en eller två idéer som ligger till grund för min intuition.

Genom att införliva flera värdefulla aspekter av det hegelianska arvet i den marxistiska filosofin beredde Engels vägen för att upprätta en dialektiskt-materialistisk emergent ontologi. Han vidhöll uppfattningen att enstaka ändliga enheter som utgör den verklighet som vi tillhör inte har någon verklig existens utan kollektivt beroende och ömsesidig interaktion mellan varandra. Till följd av deras transformativa utveckling kombineras ändliga delar till en oändligt självutvecklande helhet. Sådana ändliga delar räknas som komponenter i helheten i den mån

de medbestämmer och skapar de interna relationerna som väver dem samman. Följaktligen måste en noggrann dialektisk undersökning av verklighetens grundläggande strukturer utveckla en självkritisk medvetenhet om dess kategoriska ramverk, en som är öppen för evig omarbeting. Uppkomsten av objektiva nyheter och deras subjektiva integration i den nuvarande tankemodellen är därför inte av perifert utan ett centralt bekymmer. (34) I ”Plan 1878” från *Naturens dialektik* formulerade Engels denna uppfattning mycket uttryckligen som den fjärde dialektiska lagen: ”utvecklingens spiralform.”(35)

Den mest grundläggande och enkla idén som ligger till grund för denna lag gäller de strukturella formerna för hur en sak uppstår från en annan. Grovt sagt, när en uppsättning entiteter åstadkommer en annan uppsättning ting innehåller den tidigare nivån potentialen för det den ger upphov till. Det som syns är den tidigare manifestationen av det som föregår densamma.

Ett avsnitt i Hegels *Doktrin om väsendet* i hans *Logik* som vanligtvis går obemärkt förbi – ”Reflektionens rörelse” – ger ytterligare insikter om emergensens dialektiska logik. Detta kapitel innehåller avsnitt som belyser vad Hegel benämner ”positionerande”, ”yttre” och ”reflektionsbestämmande”. Samma trefaldiga struktur utgör vad han alternativt benämner som det binära ”reflektion-i-sig” och ”reflektion-i-annat”. Även om Hegel där genomför en ren logisk undersökning och använder sig av en lite klumpig terminolo-

logi, kan hans uppslag utgöra startpunkt för ytterligare utarbetande av Engels emergenta dialektik: när ett förhållande leder till ett annat (reflektion-till-annat) påverkas det av vad som kom fram från det (reflektion-i-sig-själv). Detta är att säga att ett ting (positionerar reflektion) blir föremål för förändring (bestämd av reflektion) genom att få en annan sak att förändras (yttre reflektion). Därför blir den förra samprodukten av sin egen verksamhet. Denna aspekt av självreferens eller självorganisation är, tror jag, kärnan i Engels emergenta dialektik. Och de emergenta strukturerna och autopoietiska systemen är bevis på det.

Noter

1. Ilya Prigogine and Isabelle Stengers, *Order out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature* (Toronto: Bantam, 1984), 252–53.
2. B. S. Haldane, preface to *Dialectics of Nature*, by Frederick Engels (New York: International Publishers, 1940), xiv.
3. Stephen Jay Gould, *Ever Since Darwin: Reflections in Natural History* (New York: Norton, 1977), 210, 212.
4. Stephen Jay Gould, *An Urchin in the Storm: Essays About Books and Ideas* (New York: Norton, 1987), 111.
5. Ernst Mayr, “Roots of Dialectical Materialism,” in *Na Perelome: Sovetskaia biologiya v 20-30kh godakh*, ed. E. I. Kolchinskii (St. Petersburg: SPBF IIET RAN, 1997), 12–14, 17.
6. Joseph Needham, *Time, the Refreshing River* (London: George Allen, and Unwin, 1943), 190.
7. Mario Bunge, *Between Two Worlds Memoirs of a Philosopher-Scientist* (Switzerland: Springer, 2016), 231.
8. Mario Bunge, *Philosophy in Crisis: The Need for Reconstruction* (New York: Prometheus, 2001), 40.
9. Mario Bunge, *Scientific Materialism* (Dordrecht: D. Reidel, 1981), 41.
10. Mario Bunge, *Evaluating Philosophies* (Dordrecht: Springer, 2012), 4.
11. Albert Einstein, “Opinion on Engels’ ‘Dialectics of Nature,’” in *The Collected Papers of Albert Einstein*, vol. 14 (Princeton: Princeton University Press, 2015), 414.
12. Richard Levins and Richard Lewontin, *The Dialectical Biologist* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985), v.
13. Bryan Magee, “The Philosophy of Science: Dialogue with Hilary Putnam,” in *Men of Ideas: Some Creators of Contemporary Philosophy* (London: British Broadcasting Corpora-

tion, 1978), 237.

14. Frederick Engels, *Anti-Dühring*, in *Collected Works*, vol. 25, by Karl Marx and Frederick Engels (Moscow: Progress, 1987), 11, 13.

15. Zbigniew A. Jordan, *The Evolution of Dialectical Materialism: A Philosophical and Sociological Analysis* (London: Macmillan, 1967), 166, 167, 239.

16. Hyman Levy, *A Philosophy for a Modern Man* (London: Victor Gollancz LTD, 1938), 28.

17. Mario Bunge, *Emergence and Convergence: Qualitative Novelty and the Unity of Knowledge* (Toronto: University of Toronto Press, 2003), 147; Mayr, “Roots of Dialectical Materialism,” 14.

18. Ted Benton, “Engels and the Politics of Nature,” in *Engels Today: A Centenary Appreciation*, ed. Christopher J. Arthur (Hampshire: Macmillan, 1996), 87; Ted Benton, “Natural Science and Cultural Struggle: Engels on Philosophy and the Natural Sciences,” in *Issues in Marxist Philosophy*, vol. 2, *Materialism*, ed. John Mepham and David-Hillel Ruben (New Jersey: Humanities Press, 1979), 124, 125.

19. Frederick Engels, *Dialectics of Nature*, in *Collected Works*, vol. 25, by Karl Marx and Frederick Engels (Moscow: Progress Publishers, 1987), 339.

20. Engels, *Dialectics of Nature*, 528.

21. Engels, *Dialectics of Nature*, 531.

22. Nikolai I. Bukharin, “Marx’s Teaching and Its Historical Importance,” in *Marxism and Modern Thought*, by Nikolai I. Bukharin et al. (New York: Harcourt, 1935), 31.

23. Ernst Mayr, *This Is Biology: The Science of the Living World* (Cambridge: Belknap, 1998), 20–21.

24. Engels, *Dialectics of Nature*, 534–35, emphasis added.

25. Needham, *Time, the Refreshing River*, 15,

184–85.

26. Engels, *Dialectics of Nature*, 534.

27. Mayr, *This Is Biology*, 16, 18–20.

28. Engels, *Dialectics of Nature*, 529–30.

29. Levins and Lewontin, *The Dialectical Biologist*, 273.

30. Richard Lewontin and Richard Levins, *Biology Under the Influence: Dialectical Essays on Ecology, Agriculture, and Health* (New York: Monthly Review Press, 2007), 132.

31. Lewontin and Levins, *Biology Under the Influence*, 136.

32. Engels, *Dialectics of Nature*, 527.

33. For an insightful approach to the emergence-dialectics connection, see Poe Yu-ze Wan, “Dialectics, Complexity, and the Systemic Approach: Toward a Critical Reconciliation,” *Philosophy of the Social Sciences* 43, no. 4 (2012): 411–52.

34. Kaan Kangal, *Friedrich Engels and the Dialectics of Nature* (Cham: Palgrave Macmillan, 2020), 157–65.

35. Engels, *Dialectics of Nature*, 313.

Marx & Engels: Brev om filosofi

Från Marx till P. W. Annenkov

Bryssel den 28 december 1846

Bäste herr Annenkov!

Jag skulle för längesedan ha besvarat Ert brev från den 1 november, om det inte varit så att min bokhandlare först i förra veckan skickade mig M. Proudhons bok "Philosophie de la misère".¹ För att genast kunna meddela Er min mening om den har jag i all hast läst igenom den på två dagar. Eftersom jag gått igenom den så snabbt kan jag inte här gå in på detaljer utan skall endast redogöra för det allmänna intryck jag fått av den. Om Ni så önskar, kan jag ta upp detaljerna i ett senare brev.

Jag måste ärligt bekänna att jag anser boken på det hela taget vara svag, ja till och med mycket usel. Ni uttrycker själv i Ert brev en viss munterhet över "den släng av tysk filosofi" som M. Proudhon stoltserar med i sitt klumpiga och pretentiösa arbete, men Ni tycks anse att hans ekonomiska analys ingalunda präglas av detta tveaktiga drag. Även för mig är det i hög grad främmande att ge Proudhons filosofi skulden för denna analys' bristfälligheter.

M. Proudhons felaktiga skildring av den politiska ekonomin beror förvisso inte på hans löjeväckande filosofi – tvärtom är det denna filosofiska lära som är en följd av hans oförmåga att se de nu rådande sociala omständigheterna i deras verkliga *engrenement*² – för att använda ett av de många uttryck som Proudhon hämtat från Fourier.

Varför talar M. Proudhon om världsförnuftet och om det mänskighetens allmänna förnuft som aldrig kan fela, som genom alla tidsåldrar varit detsamma och om vilket man endast behöver vara verkligt medveten för att lära känna sanningen? Varför använder han en så tam hegeliansk jargong, när han vill framstå som en fri tänkare?

Han lämnar själv en förklaring till detta mysterium. Han ser i historien en serie av sociala framsteg och anser att en positiv utvecklingsgång realiserats i det historiska skeendet: slutligen tycker han sig finna att människorna, tagna som individer, inte vetat vad de sysslat med eller vart deras egna strävanden skulle föra dem – med andra ord skulle deras sociala utveckling vid första ögonkastet te sig som självständig och fristående från den individuella

1 Eländets filosofi.

2 Sammanlänkning.

utvecklingen. Detta blir svårt för honom att förklara på ett nöjaktigt sätt, och då uppenbarar sig som på beställning hypotesen att ett världsförnuft här avspeglar sig i skeendet. Ingenting är enklare än att ta sin tillflykt till en mystisk terminologi, med andra ord till fraser som inte behöver ha något förnuftigt innehåll.

Men när M. Proudhon erkänner att han ingenting begriper av mänsklighetens historiska utveckling – det erkännandet gör han genom att använda sig av denna högravande retorik, med ord som Gud, världsförnuftet etc. – måste då inte som en självklar konsekvens därav följa, att han också är inkapabel att bedöma den *ekonomiska utvecklingen*?

Vad är nu ett samhälle, i vilken form det än må uppträda? Ett resultat av människors ömsesidiga insatser. Har människorna sin frihet att välja den ena eller den andra samhällsformen? Förvisso inte. Ett bestämt utvecklingsstadium beträffande människornas produktivkrafter ger en mot detta stadium svarande form av handel och konsumtion. Bestämda utvecklingsstadier för produktion, handel och konsumtion ger en mot dessa stadier svarande social konstitution, familjeuppbyggnad och stånds- och klassbildning – med andra ord ett därmed överensstämmande samhällssystem. Detta kommer sedan att präglade det politiska tillståndet i samhället, eftersom det politiska tillståndet inte är någonting annat än samhällssystemets officiella uttryck. M. Proudhon kan aldrig begripa detta; han tror sig i stället ha kommit på något stort, när han från staten vänder sig till samhället, med andra ord från den officiella sammanfatt-

ningen av samhället till det officiella samhället.

Man behöver knappast tillägga att människorna ingalunda har någon möjlighet att fritt förfoga över sina produktivkrafter – vilka bildar grundvalen för hela deras historia; varje produktivkraft är nämligen en förvärvat kraft, resultatet av en tidigare aktivitet. Produktivkrafterna blir sålunda resultatet av en brukad mänsklig energi, men denna energi är själv beroende av de omständigheter människorna försatts i på grund av de redan erhållna produktivkrafterna – på grund av den samhällsform som inte är deras eget verk utan har byggts upp av en tidigare generation. Det enkla faktum att varje generation har att disponera över de av den föregående generationen framställda produktivkrafterna, vilka får tjäna som råmaterial för den nya produktionen – detta enkla faktum skapar ett sammanhang i människornas historia, skapar en mänsklighetens historia som kunnat förverkligas i allt högre grad genom att människornas produktivkrafter – och, som en följd härav, även deras sociala relationer – vidareutvecklats. En nödvändig konsekvens av detta blir att människornas sociala historia aldrig kan vara någonting annat än deras individuella utvecklings historia, vare sig de själva inser det eller inte. Grunden för deras levnadsvillkor utgörs av deras materiella förhållanden. Dessa materiella förhållanden är ingenting annat än de nödvändiga former i vilka deras materiella och individuella aktivitet realiserar.

M. Proudhon förväxlar idéer och fakta. Människorna avstår aldrig från vad de har vunnit, men detta betyder inte att de

aldrig kan överge den samhällsform inom vilken de erhållit vissa produktivkrafter. Tvärtom: för att inte berövas de resultat de uppnått och gå miste om civilisationens frukter tvingas människorna att ändra alla sina tidigare samhällsformer, så snart deras handel inte längre i sin utformning motsvarar de produktivkrafter man lyckats förvärva. Ordet *handel* använder jag här i den vidsträckta betydelse som tyskans *Verkehr* äger. Sålunda var de bestämda privilegierna, gille- och skråväsendet, ja hela den medeltida yrkesordningen ett utmärkt exempel på hur de sociala relationerna helt bestämdes av de erhållna produktivkrafterna och det samhällssystem dessa frambragts ur. Under det strängt lagbundna skråväldets beskydd hade man kunnat samla kapital, utveckla handelsflottorna och upprätta kolonier – men allt detta skulle snart ha gått förlorat, om människorna envisats med att aldrig ändra de sociala förhållanden som gjort dessa resultat möjliga. Det blev också uppenbart genom två hotfulla utbrott: revolutionerna 1640 och 1688. Alla de gamla ekonomiska formerna och alla de sociala förhållanden som dessa resulterat i slogs då sönder i England, och hela det politiska system som utgjort det gamla samhällsskickets officiella yttring föll samman. De ekonomiska formerna för människornas produktion, konsumtion och varuutbyte är alltså föränderliga och beroende av historiens gång. I och med att människorna kommer i besittning av nya produktivkrafter ändrar de sina produktionsmetoder, och följderna av detta blir en förändring även beträffande alla ekonomiska förhållanden, som endast tjänat

till att möjliggöra dessa speciella produktionsmetoder.

Detta har M. Proudhon inte förmått klargöra, eftersom han inte ens begripit det själv. M. Proudhon är inte kompetent att urskilja historiens verkliga utvecklingsgång; därför presterar han endast en fantasmagori,³ som skall gälla för att vara av dialektisk art. Han tycker inte att det är nödvändigt att tala om bestämda århundraden, ty för honom utspelar sig hela historien inom inbillningens dimhöjda domäner och svävar fritt över tid och rum. Kort sagt: detta är inte historia utan endast gammal hegeliansk jargong, det är inte någon profan historia – människohistoria – utan en helig historia – en idéhistoria. För Proudhon ter sig människan endast som ett redskap, som en idé eller en odödlig tanke begagnar sig av för sin egen utvecklings skull. Han talar om *evolutioner* som tydligen förmodas komma till inom den absoluta idéns hemlighetsfulla sköte. Sliter man undan de slöjor som dessa mystiska uttryck skapar, blir andemeningen att M. Proudhon vill visa oss den ordning enligt vilken de ekonomiska kategorierna grupperar sig i hans eget huvuds innandöme. Jag kommer inte att behöva anstränga mig så värst mycket för att göra klart för Er att det står mycket illa till med ordningen i detta huvud.

M. Proudhon inleder sin bok med en utläggning rörande *värdet*, hans främsta käpphäst. Jag tänker här inte bry mig om att närmare analysera dessa virriga tankegångar.

Det eviga förnuftets ekonomiska evolu-

3 Drömbild.

tioner utgör hos honom en lång rad, vars första exempel är *arbetsfördelningen*. Men bjöd inte också kastväldet på en form av arbetsfördelning, och fanns inte en annan form av detta begrepp inom skråväsendet? Och var inte arbetsfördelningen inom manufaktursystemet, som i England började vid mitten av sextonhundratalet och nådde sin avslutning under den senare delen av sjuttonhundratalet, någonting helt väsensskilt från arbetsfördelningen inom storindustrin, den moderna industrin?

M. Proudhon har avlägsnat sig så långt bort från de reella sammanhangen att han uraktlåter sådant som till och med de profana ekonomerna beflitar sig om. När han talar om arbetsfördelning tycker han inte att det är nödvändigt att säga ett ord om *världsmarknaden*. Men under tretton- och fjortonhundratalet, då det ännu inte fanns några kolonier, då Amerika ännu inte existerade för européerna och då Östasien endast kunde nås via Konstantinopel, måste väl ändå arbetsfördelningen ha tett sig helt annorlunda än under sextonhundratalet, då man redan hade ett utvecklat kolonisystem?

Men inte nog med det. Alla nationers inre organisation, och alla internationella förbindelser folken emellan, utgör väl ytt-ringar just av ett slags arbetsfördelning? Och måste inte de påverkas av att denna fördelning förändras?

M. Proudhon har begripit så litet av denna fråga, att han inte ens nämner stadens avskiljande från landsbygden, en process som exempelvis i Tyskland ägde rum mellan åtta- och elvahundratalet. Det-

ta avskiljande måste uppenbarligen för Proudhon framstå som en tidlös lag, eftersom han varken kan redogöra för dess ursprung eller dess utveckling. Därför uttrycker han sig i sin bok hela tiden som om detta resultat av ett speciellt produktionsschema nödvändigtvis måste leva vidare så länge världen består. Allt som M. Proudhon säger om arbetsfördelningen utgör endast en resumé av vad Adam Smith och en mängd andra tidigare sagt, och det rör sig till på köpet om en synnerligen ytlig och ofullständig resumé.

Maskinerna bjuder på evolution nummer två. Sambandet mellan den och arbetsfördelningen är hos M. Proudhon helt insvept i mystik. Varje form av arbetsfördelning har haft sina särskilda produktionsinstrument. Man kan ju inte påstå att människorna under tiden mellan sextonhundratalets och sjuttonhundratalets mitt utförde allt arbete med händerna. De förfogade över många hjälpmedel, och åtskilliga av dessa var högst avancerade ting, exempelvis hävstångar, båtar och vävstolar.

Det är sålunda ytterst löjeväckande att rycka ut maskinerna ur deras sammanhang och inte se dem som ett led i den allmänna arbetsfördelningens utveckling.

Jag kan för övrigt påpeka, att fast M. Proudhon inte vet mycket om maskinsystemets historiska ursprung, så har han fattat ännu mindre när det gäller detta systems utveckling. Fram till år 1825 – tiden för den första allmänna krisen – kan konsumtionsbehoven sägas i allmänhet ha vuxit i snabbare takt än produktionen, och utvecklingen på det maskinella om-

rådet blev en nödvändig konsekvens av marknadens behov. Under den tid som sedan förflutit har uppfinnandet och användandet av maskiner endast varit en följd av kriget mellan arbetsgivare och arbetare. Detta gäller emellertid endast för Englands del. Andra europeiska nationer har varit tvungna att börja med maskinell tillverkning för att kunna hävda sig i den konkurrens engelsmännen skapat, såväl på världsmarknaden som på dessa länders inhemska marknader. Vad slutligen Nordamerika anbelangar, var övergången till maskinell tillverkning där en följd av såväl den internationella konkurrensen som den egna bristen på arbetskraft, med andra ord den dåliga samstämmigheten mellan invånarantalet och landets industriella behov. Dessa fakta kan ge Er en bild av vilket skarpsinne M. Proudhon ger prov på, när han frambesvärjer konkurrensens spöke som den tredje evolutionen, maskinsystemets antites!

Slutligen är det i sanning en alltigenom absurd tanke att *maskinerna* skulle utgöra en ekonomisk kategori vid sidan av arbetsfördelningen, konkurrensen, krediten etc.

Maskinerna kan inte uppfattas som någon ekonomisk kategori – dragdjuren framför en plog skulle ha lika stor rätt att karakteriseras på det sättet. Dagens utnyttjande av maskinella hjälpmedel är en sak som hör samman med det nuvarande ekonomiska systemet, men maskinerna som sådana förändras ju på intet sätt av användningsmetoden. Krut är alltid krut, vare sig det används till att såra en människa eller till att läka hans sår.

M. Proudhon överträffar sig själv, när han låter begreppen konkurrens, monopol, skatter, handelsbalans, kredit och egendom – tagna i samma ordning som vid denna uppräknings – vidareutveckla sig inne i hans eget huvud. I England var nästan hela kreditväsendet färdigutvecklat vid sjuttonhundratalets början, innan man uppfunnit några maskiner. Statskrediten var endast ett nytt grepp för att öka skatteintäkterna och tillfredsställa de nya krav som skapats av bourgeoisieens maktillträde. *Egendom* är slutligen det ord som får prägla den sista av de proudhonska systemets kategorier. I realiteternas värld är det däremot arbetsfördelningen och alla M. Proudhons övriga kategorier som i egenskap av sociala förhållanden tillsammans bildar vad man i dag kallar egendom; endast inom ramen för dessa förhållanden kan det borgerliga ägandet bli någonting annat än en metafysisk eller juridisk illusion. Egendomsbegreppet från en tidigare epok – feodaltiden – har utvecklats genom en rad av helt annorlunda sociala förhållanden. När M. Proudhon gör egendom till en självständig faktor begär han inte endast ett fel beträffande metoden; han visar dessutom med all önskvärd tydlighet att han inte på något sätt urskiljt vilka band som håller samman alla former av *borgerlig* produktion, samt att han likaledes inte förmått fatta att en avgränsad epoks produktionsformer är av *historisk* och *föränderlig* karaktär. M. Proudhon betraktar inte våra samhälleliga institutioner som historiska produkter och kan därför inte någonting om vare sig deras tillblivelse eller deras utveckling; därför förmår han inte leverera något annat än en dogmatisk kritik.

När han skall förklara utvecklingen blir han följaktligen tvungen att ta sin tillflykt till en *fiktio*n. Han föreställer sig att allt han här talar om – arbetsfördelningen, krediten, maskinerna etc. – kommit till enbart för att gagna hans egen fixa idé, jämlikheten. Detta förklarar han med en obetalbar naivitet. Alla dessa ting har uppfunnits för att tjäna jämlikhetens sak, men dessvärre har det blivit så att de i stället kommit att motverka den. Så lyder hela hans argumentering. Han utgår med andra ord från en fritt uppfunnen förutsättning, och när den verkliga utvecklingen på varje punkt motsäger hans antaganden, blir hans slutsats att bilden i sig själv är motsägelsefull. Han underlåter visligen att påpeka att det endast är verkligheten och hans egen fixa idé som motsäger varandra.

M. Proudhon har sålunda, huvudsakligen på grund av bristande kunskaper i historia, underlåtit att uppfatta att människorna när de utvecklar sina produktivkrafter – med andra ord: när de lever – även utvecklar sina inbördes relationer. Han förstår då inte att dessa relationer till sin natur måste förändras, i och med att produktivkrafterna växer och antar en ny gestalt. Han har inte insett, att de ekonomiska kategorierna bara är abstraktioner av dessa verkliga förhållanden och att de behåller sin realitet bara så länge dessa förhållanden består. Han faller i samma fälla som de borgerliga ekonomerna: han ser i dessa ekonomiska kategorier eviga lagar i stället för historiska regler, vilka gäller blott och bart för ett begränsat historiskt skede och en särskild form för utvecklande av produktivkrafter. I stället för att

uppfatta de politisk-ekonomiska kategorierna som abstraktioner av de verkliga, historiskt föränderliga förhållandena, vill M. Proudhon i sin mystiskt förvända uppfattning se de verkliga förhållandena som ett förkroppsligande av dessa abstraktioner, vilka i sig själva utgör formler, som legat förborgade i Skaparens väsen alltsedan världen kom till.

Här får den gode M. Proudhon emellertid ett svårt anfall av andliga konvulsioner. Om alla dessa ekonomiska kategorier tillkommit genom en gudoms utstrålning och egentligen – låt vara på ett sätt som varit fördolt för våra ögon – är ett med människans eviga liv, hur kan det då för det första komma sig att man överhuvud taget kan tala om någon utveckling? Och för det andra: hur kommer det sig i så fall att M. Proudhon inte är konservativ? Denna uppenbara inkonsekvens söker han förklara med hjälp av ett helt motsättningsystem.

Låt oss ta ett exempel för att erhålla någon klar bild av detta system.

Monopol är en bra sak, eftersom det utgör en ekonomisk kategori, med andra ord en utstrålning av Guds väsen. Samma sak gäller om konkurrensen. Monopolets och konkurrensens realitet är däremot inte alls bra, och ännu tråkigare är det faktum att monopol och konkurrens har en tendens att förtära varandra. Vad gör man då? Jo, eftersom dessa två eviga gudomliga idéer motsäger varandra, blir slutsatsen att det i Guds väsen måste bo en syntes av dessa båda tankar, i vilken monopolets olägenheter neutraliseras av konkurrensen – och vice versa. Till sist

kommer kampen mellan dessa båda idéer att resultera i att enbart deras goda sidor framträder. Allt kommer att ordna sig, om man bara förmår lura av Gud denna hemlighet och därefter använda sina kunskaper på rätt sätt. Det gäller att i ljuset lyfta upp den formel som ligger fördold i det allmänskliga förnuftet. M. Proudhon tycks inte för ett ögonblick betvivla att han själv är den rätte för denna uppgift.

Men låt oss för ett ögonblick betrakta det verkliga livet. I det nutida ekonomiska livet återfinner man inte endast konkurrens och monopol utan också en syntes av dem – inte någon *formel*, men väl en *rörelse*. Monopol skapar konkurrens, och konkurrensen skapar monopol. Denna ekvation undanröjer dock på intet sätt det nuvarande lägets nackdelar – trots att de borgerliga ekonomerna inbillar sig det – tvärtom föder den en ännu värre och mer svårtyglad situation. Om man förändrar den bas på vilken de nuvarande ekonomiska förhållandena vilar och förstör det nuvarande produktionssättet, förgriper man sig därför inte enbart på konkurrensen och monopolet samt motsättningen dem emellan, utan även på deras förening, deras syntes – den rörelse som utgör den verkliga förlikningen mellan konkurrens och monopol.

Jag ska nu ge Er ett exempel på M. Proudhons dialektik.

Frihet och *slaveri* står i motsättning till varandra. Jag behöver här inte orda om frihetens fördelar och nackdelar; inte heller behöver jag gå närmare in på slaveriets dåliga sidor. Det enda som behöver förklaras närmare är slaveriets goda sidor.

Det rör sig ingalunda om det indirekta slaveriet, proletariatets slaveri; vad frågan gäller är det direkta slaveriet, de svartas slaveri i områden som Brasilien och Nordamerikas sydstater.

Det direkta slaveriet är för den moderna industrialismen en lika viktig kärnpunkt som maskinsystemet, kredition etc. Utan slaveri ingen bomull; utan bomull ingen modern industri. Det är slaveriet som har givit kolonierna deras värde, kolonierna har skapat världshandeln, och världshandeln är den nödvändiga förutsättningen för en maskinell storindustri. Innan frakten av slavar kom igång erhöll Europa inte många slag av produkter från kolonierna, som inte heller förmådde förändra världsbilden i någon märkbar utsträckning. Slaveriet framstår därför som en ekonomisk kategori av utomordentligt stor betydelse. Om inte slaveriet funnes skulle Nordamerika, världens mest progressiva land, stelnas i ett patriarkaliskt samhällsskick. Suddar man bort Nordamerika från den politiska kartan, får man en bild som präglas av anarki och av kommersiellt och kulturellt förfall. Men avskaffar man slaveriet, kommer Nordamerika otvivelaktigt att försvinna ur bilden på just detta drastiska sätt. Eftersom slaveriet utgör en ekonomisk kategori, har det sålunda alltsedan världens begynnelse varit en välbekant företeelse för alla folk. De moderna nationerna har bara infört det i den Nya Världen. Hur skall nu den gode M. Proudhon brodera vidare på dessa reflexioner över slaveriet? Han söker även här efter en syntes, en gyllene medelväg – med andra ord ett jämviktsförhållande mellan frihet och slaveri.

M. Proudhon har på ett föredömligt sätt fattat att människorna tillverkar kläde, silke och linne, och det är förvisso en förtjänst hos honom att åtminstone ha begripit så pass mycket! Vad han däremot inte fattat är att människorna, efter de produktivkrafter som står dem till buds, också skapar de *sociala förhållanden* som präglar produktionsapparaten. Ännu mer fjärran blir för honom då det faktum att människorna, samtidigt som de skapar sociala relationer i enlighet med sina produktionsmetoder, dessutom skapar *idéer, kategorier* – alltså helt enkelt abstrakt teoretiska uttryck för dessa sociala konstruktioner. Kategorierna kan därför ingalunda äga något evigt liv; de kan inte bli av varaktigare slag än de förhållanden som de utgör resultat av. De är företeelser av historisk, övergående natur. För M. Proudhon ter de sig på ett rakt motsatt sätt; han ser dem inte som produkter utan tvärtom som ett skapande ursprung. Enligt honom är det de och inte människorna som skapar historia. *Abstraktionen, kategorin tagen som sådan*, med andra ord avskild från människorna och deras materiella verksamhet, den är naturligtvis odödlig, oföränderlig, opåverkbar; den är endast en form av det rena tänkandets ande – vilket bara är ett annat sätt att säga att abstraktionen i sig är abstrakt. I sanning en praktfull tautologi!

Sedda i denna kategoriindelningens perspektiv blir de ekonomiska förhållandena sålunda för M. Proudhon eviga formler, som varken har något ursprung eller några utvecklingsmöjligheter.

Låt oss uttrycka det på ett annat sätt: M. Proudhon vill inte direkt hävda att det

borgerliga livet för honom ter sig som en av de *eviga sanningarna*. Men indirekt är det just detta han säger genom att gudomligförklara de kategorier som bildar ett tankemässigt uttryck för de borgerliga förhållandena. Det borgerliga samhällets produkter är för honom eviga väsenden, som kommit till av sig själva och som har ett eget liv genom att utforma sig som kategorier. Därför kan han inte se över den borgerliga horisonten. När han arbetar med borgerliga tankegångar, som han uppfattar som eviga sanningar, söker han efter en syntes, ett jämviktsförhållande mellan dessa idéer – han inser inte att deras nuvarande sätt att uppnå jämvikt är det enda som står dem till buds.

Han beter sig precis likadant som alla sant borgerliga tänkare. De brukar alltid förklara att konkurrens, monopol etc. i princip – det vill säga som abstrakta idéer – utgör livets enda sanna grundval; tyvärr lämnar dock dessa ting i praktiken åtskilligt övrigt att önska. De vill alla ha en konkurrens som befriats från de fördärliga följder som konkurrensen för med sig. De begär det omöjliga: borgerliga levnadsvillkor som avskiljts från sina nödvändiga konsekvenser. Vad ingen av dem kan fatta är att den borgerliga produktionsformen är av precis lika historisk och övergående natur som den feodala formen var. Denna blindhet beror på att allt samhällsbyggande för dem måste vila på den borgerliga människan; de kan inte tänka sig någon form av samhällsskick där människan upphör att vara borgerlig.

M. Proudhons stil måste därför hela tiden bli *doktrinär*. Den historiska utveckling som håller på att omstörta hela vår nu-

varande tillvaro har för honom sitt ursprung i problemet hur man på rätt sätt ska kunna erhålla en syntes, ett jämviktsförhållande mellan två borgerliga idéer. Och så upptäcker den klipske herrn med hjälp av de fiffigaste funderingar den tidigare fördolda gudomliga visdom som består i en förening av två isolerade idéer – vilkas isolering uteslutande beror på att M. Proudhon velat särskilja dem från det praktiska livet, från dagens produktions-system, som utgör en kombination av dessa idéers motsvarighet i verkligheten. I stället för den stora historiska utveckling som orsakats av motsättningen mellan de produktivkrafter människorna hunnit förvärva och de sociala förhållanden som inte anpassats till dessa produktivkrafter; i stället för de fruktansvärda strider som förbereds mellan nationerna och samhällsklasserna; i stället för den praktiska och kraftfulla folkliga insats som ensam kan bringa dessa konflikter till ett avgörande – i stället för denna omfattande, fortgående och komplicerade utveckling bjuder M. Proudhon endast den aningen mindre intressanta utveckling som hans eget huvud presterat. Historien skapas alltså av de lärde, av de visa personer som förstår sig på hur man lurar ut Guds innersta tankar. De vanliga dödliga behöver sedan bara låta sig vägledas av dessa uppenbarelsen. Nu kan Ni förstå varför M. Proudhon är så fientligt inställd till alla politiska rörelser. Dagens problem kan enligt hans synsätt inte lösas genom något politiskt handlande utan endast genom de dialektiska formler som snor runt i hans eget arma huvud. Eftersom kategorierna för honom ter sig som de egentliga drivkrafterna, måste man inte förändra

det praktiska livet för att kunna förändra dem. Tvärtom: det är kategorierna som först måste förändras; detta får då det existerande samhällets förändring som en direkt följd.

I sin iver att åstadkomma en förlikning mellan sitt resonemangs motsägelser bryr sig M. Proudhon inte ens om att ifrågasätta om inte själva grundvalen för dessa motsägelser borde omstörtas. Här påminner han direkt om en doktrinbunden politiker, som uppfattar kungamakten, överhuset och underhuset som nödvändiga samhällsfaktorer, tillhörande de eviga kategorierna. Han söker endast en ny formel för den rätta jämvikten mellan olika samhällsgrupper, vilkas jämviktsförhållande för närvarande endast består i att den ena härskar och den andra är förslavad. En mängd ambitiöst funderande medlemmar grubblade under sjuttonhundratalet på samma sätt över hur adeln, kungen, parlamentet etc. skulle kunna bringas I ett riktigt jämviktsförhållande, och de fick en morgon till sin häpnad konstatera att alla dessa faktorer – kungen, parlamentet och adeln – plötsligt försvunnit ur bilden. Det rätta sättet att här uppnå jämvikt var att omstörta den samhällsordning som stödde dessa feodala kvarlevor och närde motsättningarna mellan dem.

Eftersom M. Proudhon på den ena sidan uppställer de eviga kategorierna, det rena förnuftets idéer, och på den andra sidan placerar människorna och deras praktiska liv, som enligt honom skall utgöra en tillämpning av dessa kategorier, kan man genast hos honom urskilja en *dualism* – mellan kropp och själ, mellan liv och idéer – och denna dualism återkommer

sedan i många olika former. Ni märker här att denna motsättning inte beror på någonting annat än M. Proudhons oförmåga att inse de av honom gudomligförklarade kategoriernas jordiska ursprung och profana historia.

Mitt brev har redan blivit alltför långt för att jag skulle kunna gå närmare in på M. Proudhons löjliga angrepp på kommunismen. Men Ni bör kunna hålla med mig om att den som inte begriper sig på det nuvarande samhällssystemet knappast heller kan vara den rätte att bedöma den rörelse som försöker omstörta detta system; lika litet kan han vara ägnad att granska denna rörelses teoretiska skrifter.

Endast på en punkt kan jag helhjärtat instämma med M. Proudhon: jag delar tillfullo hans motvilja inför socialistiskt dagdrömmande i den sentimentala stilen. Jag har själv redan tidigare skaffat mig många fiender genom att förlöjliga denna känslosamma, utopiska och fårs kalliga form av socialism. Men råkar inte M. Proudhon ut för ett egendomligt självbedrägeri när han mot den socialistiska sentimentaliteten ställer sin egen småborgerliga sentimentalitet – jag syftar här på hans banala lovsjungande av hemmet, äktenskapet etc. – som även den återfinns hos Fourier, låt vara att den där tar sig uttryck som står på en annan nivå än den gode M. Proudhons plattityder? Han är själv så medveten om sin argumentnöd och sin oförmåga att överhuvud taget tala om dessa ting, att han måste ta sin tillflykt till våldsamma vredesutbrott, svordomar med fradga kring läpparna, slag för bröstet, rytanden om mord och skändligheter, och bedyran-

den inför Gud och människor att han på intet sätt påverkats av de socialistiska vidrigheterna! Vad han kritiserar är egentligen inte alls sådant som han med rätt eller orätt betraktar som sentimentalt socialistiska utgjutelser. Liksom ett helgon, en påve, vill han bannlysa de arma syndarna och sjunga lovsånger över småborgerligheten och det egna tjällets fattiga illusioner. Och detta är långt ifrån någon tillfällighet. M. Proudhon är nämligen från topp till tå en småborgerlighetens filosof och ekonom. I ett mer utvecklat samhälle är småborgaren på grund av sin situation förutbestämd att påverkas av såväl socialismen som kapitalismen; han blir nämligen bländad av storfinansen i all dess prakt, samtidigt som han inte kan komma ifrån sin medkänsla för folkets lidanden. Han tillhör både borgarklassen och folket. Djupt inom sig har han en stolt förnimmelse av att vara opartisk och att ha utforskat den sanna jämvikten – ett begrepp som skall gälla för att vara någonting helt annat än den gyllene medelvägen. För en småborgare av detta slag är *motsägelser* ett begrepp av mystisk magi, helt enkelt därför att hans eget väsen är uppbyggt på en grundval av motsägelser. Han är i sig själv ingenting annat än en levande social motsägelse. Han måste i teorin rättfärdiggöra sin roll i praktiken, och M. Proudhon har den förtjänsten att han i vetenskapliga termer tolkar den franska småborgarklassens inställning – detta är en sak av verklig betydelse, eftersom de småborgerliga grupperna kommer att spela en viss roll i de sociala revolutioner som nu förbereds.

Jämte detta brev hade jag gärna velat skicka Er min analys av den politiska

ekonomin⁴, men hittills har det inte lyckats mig att hitta en förläggare för vare sig denna bok eller det arbete jag talade med Er om i Bryssel, den studie som innehåller min kritik av tyska filosofer och socialister⁵. Ni kan inte föreställa Er hur svårt det är att få sådana verk tryckta i Tyskland – motståndet kommer från såväl polisen som bokhandlarna, som själva är aktivt engagerade i alla de företeelser som jag angriper. Och vad vårt eget parti beträffar, så är det inte bara det att det är så fattigt – en stark falang inom det tyska kommunistpartiet är dessutom uppretad över att jag kritiserat dess utopier och patetiska utgjutelser.

Er tillgivne
Karl Marx

P.S. Ni undrar nog varför jag valt att skriva detta brev på dålig franska i stället för på god tyska. Jo, det beror helt enkelt på att det är en fransk författare jag skriver om.

Det vore mycket vänligt om Ni ville svara rätt så snart, så att jag kan få reda på om Ni kunnat förstå de tankar jag försökt uttrycka på min barbariska franska.

---

4 ”Kritik der Politik und Nationalökonomie”.

5 ”Die Deutsche Ideologie”.

Från Engels till H. Starkenburg (Utdrag)

London den 25 januari 1894

Högt ärade herr Starkenburg!

Här följer svaret på Era frågor:

1. Vi anser att *vissa ekonomiska förhållanden* utgör den avgörande grundvalen för samhällets utveckling genom århundradena; med detta uttryck avser vi det sätt och de metoder enligt vilka människorna i ett samhälle producerar sina existensmedel och sinsemellan utbyter dessa produkter (i den mån det förekommer en arbetsfördelning). Hela produktions- och transporttekniken inräknas sålunda här. Enligt vår uppfattning bestämmer denna teknik även formerna för utbytet och distributionen av produkter; och därigenom får den också, efter det tidigare samhällets sönderfall, en avgörande betydelse för uppdelningen i olika samhällsklasser – för relationerna mellan herrar och drängar och sålunda även för statsbildningen, lagstiftningen och politiken. När man bedömer de ekonomiska förhållandena får man inte heller glömma bort den *geografiska grund* de figurerar på och de i realiteten från tidigare ekonomiska utvecklingsstadier övertagna faktorer som överlevt, antingen genom tradition eller också helt enkelt tack vare tröghetens lag; den yttre omgivning som så att säga utgör samhällstypens ram måste självfallet också tas med i beräkningen.

Om tekniken, som Ni säger, i så hög grad är beroende av vad som uppnåtts av

vetenskapen, är å andra sidan vetenskapen i ännu högre grad beroende av vad som uppnåtts och vad som krävs av tekniken. Om samhället har ett starkt behov av teknik, blir detta en faktor som stimulerar vetenskapen mer än vad tio universitet förmår göra. Alla upptäckter inom hydrostatiken (av Torricelli m.fl.) kom till stånd därför att det under femton- och sextonhundredatalen tedde sig nödvändigt att på något sätt reglera de italienska bergsfloderna. Och om elektriciteten visste vi inte mycket, innan det visade sig att den kunde användas inom tekniken. I Tyskland har man dock, beklagligt nog, fått för vana att skriva vetenskapernas historia på ett sätt som kan ge läsaren ett intryck av att de fallit ner ifrån himmelen.

2. Enligt vår uppfattning är det de ekonomiska förhållandena som ytterst avgör den historiska utvecklingen. Även rasen kan här ses som en ekonomisk faktor. I detta sammanhang finns det dock två punkter som man inte får förbise:

a) Den politiska, juridiska, filosofiska, religiösa, konstnärliga, litterära etc. utvecklingen är baserad på den ekonomiska utvecklingen. Men dessa olika utvecklingslinjer påverkar i sin tur såväl varandra som den gemensamma ekonomiska grundvalen. Det är fel att uppfatta den ekonomiska situationen som enbart *orsak* - som en alltid *aktiv* faktor – och tro att allt annat endast kan uppträda som *passiv verkan*. Det rör sig i stället om en växelverkan, där den som grundval fungerande ekonomiska nödvändigheten spelar en avgörande roll i den yttersta prövningen. En faktor som staten blir ju – genom skyddstullar, frihandel, god eller

dålig förvaltning – av en viss betydelse, och inte ens de tyska källborgarnas ytterliga kraftlöshet och oförmåga, som föddes ur landets eländiga ekonomiska läge under perioden 1648-1830 och som efter att först ha blommat ut i pietismen kom att ta sig uttryck i sentimentala excesser och undersåtligt kryperi för adel och furstehus, har undgått att i någon mån påverka ekonomin. Häri låg länge ett av de största hindren för en återhämtning, och en ändring uppnåddes inte förrän i samband med Napoleon-krigen, då det kroniska dilemma blev av mer akut natur. Det förhåller sig alltså ingalunda så som man ofta av intellektuell lättja föredrar att tro – den ekonomiska situationen har inte någon automatisk verkan. Människorna skapar tvärtom själva sin historia; det är bara det att detta sker inom en given, för villkoren avgörande miljö, och på en grundval av redan existerande förhållanden, av vilka de ekonomiska ändå till sist spelar den avgörande rollen – hur mycket de än kan påverkas av andra, politiska och ideologiska förhållanden, utgör de i alla fall den röda tråd som man måste känna till för att kunna överblicka utvecklingen.

b) Att människorna själva skapar sin historia betyder ännu inte att de i kollektivt samförstånd följer en gemensamt utarbetad plan; det innebär inte ens att de verkar inom en given, bestämt avgränsad samhällsform. Deras strävanden korsar varandra, och därför måste deras samhällen styras av nödvändigheten, som tar sig uttryck i sin kompletterade form: *tillfälligheten*. I alla tillfälligheter som bildar ett skede röjer

sig en nödvändighet, som även den till sin innersta kärna utgörs av det ekonomiskt nödvändiga. Det är här de så kallade stora männens roll kommer in i bilden. När en nationell ledare stiger fram, beror det självfallet på en tillfällighet att just den mannen vid den tidpunkten dyker upp i just det landet. Men om han försvinner ur bilden behövs det genast ett substitut, och ett sådant – bra eller dåligt – kommer man också att finna så småningom. Det var en tillfällighet att just korsikanen Napoleon skulle bli den militärdiktator som behövdes inom den genom sin krigföring försvagade franska republiken; men om det inte funnits någon Napoleon till hands, hade säkerligen någon annan skaffat sig denna ställning. I historien har det nämligen alltid varit så att ledarna kunnat stiga fram i de ögonblick då läget krävt det: man behöver bara tänka på hur män som Caesar, Augustus, Cromwell etc. nått maktens tinnar. När Marx lanserade den historisk-materialistiska analysen hade Thierry, Mignet, Guizot och alla engelska historieskrivare fram till 1850 sökt nå en lösning av denna typ, och Morgans upptäckt av samma förhållanden visar klart att tiden var mogen: denna upptäckt måste helt enkelt göras under detta skede.

På samma sätt förhåller det sig med de övriga – verkliga eller skenbara – tillfälligheterna i historien. Ju mer den särskilda sfär vi utforskar avlägsnas från ekonomiska sammanhang och i stället förs in mot abstrakt ideologiska, desto ojämnare och desto mer beroende av tillfälligheter ter sig dess utvecklingslinje. Studerar man denna utveckling på ett mer

överblickande sätt, skall man emellertid finna att den i allt högre grad följer den ekonomiska utvecklingens väg ju längre tidsperiod och ju vidare verksamhetsfält den omspanner.

Svårigheterna när det gäller att skapa klarhet kring dessa ting beror i Tyskland främst på att våra skribenter på ett ansvarslost sätt försummat att skaffa sig kunskaper i ekonomisk historia. Det är så svårt att frigöra sig från den historieuppfattning man tvingades att svälja i skolan, och ännu svårare är det tydligen att studera ämnet tillräckligt noggrant för att möjliggöra en självständig bedömning. Hur många har ens läst den gamle G. von Gulichs verk – där det torra materialsamlandet trots allt hjälper läsaren att bättre förstå en mängd politiska fakta?

För övrigt tror jag emellertid att det utmärkta exempel Marx givit i sitt verk om ”Den adertonde brumaire” kan besvara Era frågor på ett tillfredsställande sätt – just därför att det rör sig om ett praktiskt exempel. Jag tror också att de flesta punkterna redan berörts i det sista avsnittet av ”Feuerbach” och i de olika delarna av ”Anti-Dühring” (kapitlen 9-11 i del I, 2-4 i del II samt inledningen och det första kapitlet i del III).

Jag måste be Er att inte väga vart ord i det ovan sagda på guldvåg utan endast ta fasta på själva helheten. Tyvärr har jag inte tid att i detta brev uttrycka mig lika skrupulöst avvägt som i de deklamationer jag låter publicera ...

Efter trettio år

BO GUSTAFSSON

Inledning

Stalins uppsats om den dialektiska och historiska materialismen publicerades för nära 30 år sedan som ett kapitel i "Sovjetunionens kommunistiska Partis (bolsjevikerna) historia. Marx, Engels och Lenin hade aldrig haft tillfälle att kort sammanfatta marxismens världsåskådning. Stalins uppsats fick därför stor betydelse för den marxist-leninistiska rörelsen i hela världen. Man kan säga att den som helhet fortfarande är oöverträffad. Den tar nämligen upp nästan alla viktiga punkter i marxismens världsåskådning och ger en riktig framställning av denna. Den har emellertid också vissa smärre brister, som uppdragats genom marxism-leninismens språngartade utveckling sedan 1938. Därför är det nödvändigt att förse nyttgåvan med några kommentarer och anmärkningar. Naturligtvis är författaren av dessa anteckningar ensam ansvarig för utformningen av dessa. I vissa avseenden kan de vara riktiga, i andra oriktiga. Diskussionen om Stalin och Stalins roll är nämligen ännu långt ifrån avslutad. Dessa anteckningar kan kanske betraktas som ett litet bidrag till denna diskussion.

Den dialektiska materialismen

Stalin säger inledningsvis, att marxismens

världsåskådning kallas dialektisk materialism, emedan dess "inställning" och "metod" är dialektisk och dess "tolkning", "uppfattning" och "teori" är materialistisk (s xx). Denna definition är kanske inte helt klar och inte riktigt uttömmande. En precisare och mer omfattande definition är nog följande;

Den dialektiska materialismen är vetenskapen om naturens, samhällets och tänkandets allmännaste rörelse- och utvecklingslagar.

Av denna definition framgår nämligen: 1) att den dialektiska materialismen inte bara är en dialektisk "inställning", "metod" eller ens bara en "teori"; den är ännu mer omfattande: den är en vetenskap, 2) att den dialektiska materialismen är en vetenskaplig sammanfattning (återspeglings) av hela verklighetens, både naturens, samhällets och tänkandets rörelse- och utvecklingslagar, dvs att den sammanfattar både den objektiva och den subjektiva dialektiken, 3) att den historiska materialismen följaktligen är en del av den dialektiska materialismen och 4) att den dialektiska materialismen är vetenskapen inte om naturens, samhällets och tänkandets allmänna och speciella rörelse- och utvecklingslagar utan om deras allmännaste, dvs mest grundläggande lagar.

Vilka är då dessa lagar? Först och främst följande tre grundlagar, av vilka den första är primär och de övriga två sekundära, dvs härledda ur den första:

1. Lagen om motsatsernas enhet och kamp
2. Lagen om kvantitativa förändringars övergång i kvalitativa
3. Lagen om negationens negation

Dessa lagar kan naturligtvis inte ges numeriska värden som vissa naturlagar, lagbundenheter eller psykiska lagar. Men i likhet med sådana mindre allmänna lagar uttrycker även dessa den dialektiska materialismens tre grundlagar ett stadigvarande, väsentligt och nödvändigt samband i naturens, samhällets och tänkandets rörelse och utveckling.

1. Enligt lagen om motsatsernas kamp och enhet är alla företeelser uppbyggda av motsatser, som å ena sidan förutsätter och betingar varandra men som å andra sidan också utesluter varandra. Under kapitalismen förutsätter existensen av kapitalister, existensen av lönearbetare, ty utan lönearbetare kan inte kapitalisterna förbli kapitalister. Men dessa två motsatser utesluter samtidigt varandra, eftersom kapitalisterna bara kan förbli kapitalister genom att utsuga lönearbetarna, dvs inte tillåta dem att bli kapitalister utan hålla dem kvar i deras position som lönearbetande klass.

För att kapitalisten alltså ska kunna fortsätta att existera som kapitalist är han tvungen att vidmakthålla sin egen motsats: lönearbetaren. De två huvudklasser-

na under kapitalismen utgör sålunda en motsägelsefull enhet – en enhet av varandra uteslutande motsatser. Därvid är det viktigt att lägga märke till att motsatsernas enhet är tillfällig och relativ, medan kampen dem emellan är permanent och absolut. Motsatsernas enhet i klasskampen kommer till uttryck i de kortare perioderna av relativ jämvikt och stillastående, medan motsatsernas kamp svarar mot de längre perioderna av tilltagande dominans för den ena sidan och snabbt framåtskridande. Motsatsernas kamp är därför alltid väsentligare, nödvändigare, viktigare och starkare än motsatsernas enhet.

I själva verket är det kampen och bara kampen mellan motsatserna som orsakar utveckling och framåtskridande. Det gäller såväl utvecklingen i naturen som i samhället och tänkandet.

Den dialektiska materialismens första lag är därför också den dialektiska materialismens primära grundlag och de två andra grundlagarna kan härledas ur denna.

2. Lagen om kvantitativa förändringars övergång (omslag) i kvalitativa återspeglar det förhållandet, att utvecklingen inte bara försiggår i form av kvantitativa, utan också av kvalitativa förändringar, inte bara av evolution utan också av revolution och inte bara av kontinuitet utan också av diskontinuitet.

Det kapitalistiska samhället uppstod ursprungligen genom små, gradvisa förändringar inom ramen för feodalsamhället. På ett givet stadium av denna evolution sprängde den framväxande kapitalismen feodalsamhället, som på detta stadium

alltså förändrades språngartat, revolutionärt och i grunden. Samhällets kvalitet övergick från att ha varit feodal till att bli kapitalistisk. På samma sätt förändras samhällets kvalitet – dess väsen – genom den språngartade förändringen från kapitalism till socialism.

Kvantitetens övergång till kvalitet orsakas av motsatsernas kamp. Med undantag av övergående moment är eller blir nämligen den ena sidan i motsättningen dominerande (överordnad) och den andra sidan dominerad (underordnad). Det är den dominerande sidan i motsättningen som ger företeelsen dess kvalitet, dess väsensdrag. Men genom motsatsernas kamp förändras kraftförhållandet dem emellan. Den överordnade sidan blir underordnad och den underordnade blir överordnad. Därmed förändras företeelsens kvalitet. Det kapitalistiska samhällets kvalitet bestäms av att kapitalistklassen dominerar över arbetarklassen, som kapitalistklassen påtvingar sin diktatur. Men genom kampen mellan kapital och arbete växer sig den underordnade arbetarklassen allt starkare. På ett visst stadium i denna utveckling gör arbetarklassen revolution störtar kapitalistklassen och upprättar sin diktatur, dvs proletariats diktatur. Dvs att den tidigare sidan blir underordnad och den tidigare underordnade sidan blir överordnad. Samtidigt förändras samhällets kvalitet därigenom att det övergår från att ha varit kapitalistiskt till att vara socialistiskt.

3. Enligt lagen om negationens negation är utvecklingen i natur, samhälle och tänkande oändlig, sammanhängande och progressiv, dvs motsatsernas kamp i före-

teelserna upphör aldrig, den förenar det nya med det gamla och den leder utvecklingen upp på ständigt högre nivåer.

Slavsamhället fick ge plats för feodalismen men denna fick i sin tur ge vika för kapitalismen, som återigen ersätts av socialismen osv. Dvs slavsamhället "negerades" av feodalismen, som "negerades" av kapitalismen som i sin tur "negeras" av socialismen osv. Men denna negation innebär inte ett absolut och mekaniskt, utan ett relativt och dialektiskt förnekande. Om negationen skulle vara absolut, skulle det inte kunna förekomma vare sig någon oändlig, sammanhängande eller progressiv utveckling. Men för det första upphör inte utvecklingen i och med att det tidigare och lägre stadiet negeras av det efterkommande och högre. För det andra finns det hela tiden ett samband mellan de bägge stadierna. Det nya stadiet kan inte skapas ur tomma intet utan framgår ur det äldre stadiet. Så t ex uppstod och utvecklades kapitalismen inom ramen för feodalismen, som den därför störta (negerade). För det tredje bevarar den nya negationen de framväxande, positiva sidorna i den gamla negationen, samtidigt som den upphäver den. När sålunda socialismen upphäver kapitalismen negerar den kapitalismens utdöende, negativa sidor, främst utsugningen, men bevarar dess framväxande, positiva sidor, exempelvis storindustrin, den moderna tekniken, den rationella bokföringen osv. Bildligt talat är lagen om negationens negation en återspeglning av att utvecklingen inte försiggår i en rät linje eller i cirkel utan i en uppåtstigande, spiralformad rörelse.

Även denne tredje grundlag kan härledas

ur den första lagen, eftersom negationens negation är ett uttryck för och en form av motsatsernas kamp.

Dessa den dialektiska materialismens tre grundlagar kompletteras av en rad andra dialektiska lagar, som lagarna om det dialektiska sambandet mellan väsen och sken, nödvändighet och tillfällighet, allmänt och enskilt, abstrakt och konkret, innehåll och form, verklighet och möjlighet, teori och praktik m m.

Stalin och den dialektiska materialismen

Stalins redogörelse för den dialektiska materialismen och dess kännetecken (s xxf) innehåller åtskilligt av vad som sagts ovan. Men den lider också av en del iögonfallande brister. Stalin har inte lyckats påvisa det inre sambandet mellan de dialektiska lagbundenheterna. Inte heller

framgår av hans redogörelse, att lagen om motsatsernas enhet och kamp är den primära av den dialektiska materialismens lagar. Stalin berör nästan uteslutande den subjektiva dialektiken, dvs dialektiken som metod, teori och vetenskap. Slutligen saknas i hans framställning distinktionen mellan å ena sidan antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar och å andra sidan mellan motsättningar mellan folket och folkets fiender respektive motsättningar inom folket. Lenin påvisade skillnaden mellan antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar. Men den som mest utförligt analyserade båda dessa typer av motsättningar var Mao Tse-tung, som också visade att de icke-antagonistiska motsättningarna måste lösas med

helt andra metoder än de antagonistiska.

Dessa brister i Stalins redogörelse är naturligtvis inte tillfälliga. Faktiskt avvek Stalin ibland från den dialektiska materialismen och hemföll åt metafysik och subjektivism. I sin politik blandade han i viss utsträckning samman antagonistiska med icke-antagonistiska motsättningar samt motsättningar mellan folket och folkets fiender med motsättningar inom folket. Detta fick under 30-talet till följd, att delar av folket drabbades av de slag som utdelades mot folkets fiender, medan folkets fiender delvis klarade sig undan slagen. Därigenom splittrades folket i viss utsträckning, vilket folkets fiender utnyttjade för att utså ytterligare splittring inom folket. Genom att han sålunda inte alltid gjorde en konkret analys av motsättningarna och i sin politik inte heller alltid stödde sig på folket hindrades Stalin i sina strävanden att tillfullo genomföra sin riktiga linje och den åsamkade ibland folket och partiet onödiga offer.

Stalin och den historiska materialismen

Stalins redogörelse för den historiska materialismen är ingående och systematisk. Den har dock vissa brister också den. För det första diskuterar Stalin endast i förbigående motsättningen mellan samhällets ekonomiska grundval och dess politiska, juridiska, ideologiska etc överbyggnad. Denna motsättning är mycket viktig i samhällsutvecklingen och den är av grundläggande betydelse i den historiska materialismen. Erfarenheten visar, att lösningen av denna motsättning avgör frågan om klasskampens vidareutveckling under socialismen. Proletariatets maktöverta-

gande i den socialistiska revolutionen löser i huvudsak motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden. Med maktövertagandet påbörjar proletariatet också lösningen av motsättningen mellan grundval och överbyggnad. Men maktövertagandet löser varken den första eller andra motsättningen definitivt, särskilt inte den andra. Den måste lösas genom ständigt återkommande kulturrevolutioner, som successivt utplånar utsugarsamhällets ideologi och inplanterar proletär ideologi i hela folket. Det är det enda sättet att befästa proletariatets diktatur. Stalin insåg inte helt betydelsen av denna motsättning, dess tillämpning i klasskampen och dess återspeglning i den historiska materialismen. Mot sin vilja bidrog han därför till att bereda marken för de borgerliga elementens maktövertagande i stat och parti.

För det andra har också klassmotsättningen och den på klassmotsättningen vilande klasskampen nästan helt försvunnit i Stalins framställning av den historiska materialismen. Enligt Stalin är "samhällsutvecklingens historia i främsta rummet historien om produktionsutvecklingen" (s xx). Visserligen påpekar han att "samhällsutvecklingens historia på samma gång är historien om själva framställarna av de materiella nyttigheterna" och att historien därför framför allt måste "sysselsätta sig med historien om de materiella nyttigheternas framställare, med de arbetande massornas historia, med folkens historia". Men just därför är också historien i första rummet klasskampens historia. Denna måste visserligen ytterst, dvs i sista hand förklaras med utgångs-

punkt från produktionsutvecklingens historia, som utgör den grundläggande betingelsen för klasskampens historia. Dvs folken och klasserna skapar inte historien godtyckligt, men de skapar dock själva historien. Till sitt innersta väsen är därför historien en historia om folkens och klassernas kamp och därvid i första hand de revolutionära folkens och klassernas frihetskamp. Höjdpunkten i denna historia är de revolutionära folkens och klassernas kamp för att avskaffa utsugning och förtryck överhuvudtaget. De revolutionära folkens och klassernas kamp utgör sålunda den historiska utvecklingens verkliga drivkraft. Ju framgångsrikare denna kamp är, dvs ju hårdare slag den kan rikta mot de härskande klasserna och de av dem upprätthållna produktionsförhållandena, desto större blir det utrymme som skapas för de nya produktivkrafternas tillväxt och desto snabbare kan de utvecklas. Klasskampen bestäms emellertid ytterst av det förhärskande produktions-sättet, dess produktivkrafter och produktivförhållanden, som sätter vissa gränser för klasskampens utveckling, nivå och resultat. Den svenska historien är sålunda fylld av bonderesningar och bondekrig och dessa var under äldre tid den historiska utvecklingens verkliga drivkraft i vårt land. De utvecklade därigenom både produktivkrafterna och produktionsförhållandena. Men bondeklassen kunde aldrig erövra makten. Det fanns varken de produktivkrafter, produktionsförhållanden, klasskrafter eller det parti, som är en nödvändig förutsättning för att folket skall kunna erövra makten. Dessa betingelser skapades först med kapitalismen, den av denna skapade industriarbetar-

klassen samt den vetenskapliga socialismen. Produktionsutvecklingens historia utgör alltså den historiska utvecklingens bas, dess ram. Men innehållet i den historiska utvecklingen utgöres av klassernas kamp, främst de revolutionära folkens och klassernas frihetskamp. Det är också denna kamp som driver den historiska utvecklingen framåt och som skapar både produktivkrafterna och produktionsförhållandena. Därför är det säkert också oriktigt att som Stalin sätta produktionsredskapen före människorna i beskrivningen av produktivkrafterna (s xx). Det avgörande i kampen är nämligen inte tekniken och arbetsredskapen utan människan bakom den.

Klasskampen är sålunda själva kärnpunkten i den historiska materialismen. Den måste därför ges en framträdande plats i varje framställning av den historiska materialismen. Det gäller så mycket mer som klasser och klasskamp fortlever under socialismens hela era, fram till det klasslösa kommunistiska samhället, då klasserna och därmed också klasskampen, proletariats diktatur och det kommunistiska partiet försvinner.

Ensidigheten i Stalins framställning av den historiska materialismen måste förklaras historiskt. För det första intog frågan om att utveckla tekniken en framträdande plats i SUKP:s kamp i Sovjetunionen under 30-talet när Stalin författade sitt arbete. För det andra överskattade Stalin de framsteg partiet gjort, när det gällde konsolideringen av proletariats diktatur. Han skriver uttryckligen om Sovjetunionen vid denna tid: ”Här finns inte längre vare sig utsugare eller utsugna”

(Leninismens problem s 848). På samma sätt uttrycker han sig också i redogörelsen för 1936 års nya författning: ”Det har skapats en grundval för samhällets moralisk-politiska enhet”. (SUKP:s historia 1939 s, 432) Likaså i verksamhetsberättelsen på SUKP:s XVIII:e kongress, 1939: ”sovjetsamhället... är fritt från konflikter mellan klasserna och uppvisar bilden av ett vänskapligt arbete mellan arbetarna, bönderna och de intellektuella” (Leninismens problem s 890-891).

Naturligtvis hade partiet kommit en bra bit på väg i kampen för att avskaffa klass-samhället och för att befästa vänskapen mellan arbetarna, bönderna och de intellektuella. Men klasserna var ingalunda helt avskaffade, klasskampen fortsatte och den borgerliga ideologin hade fortfarande ett starkt grepp. Just därför var det möjligt för de borgerliga elementen att gripa makten efter Stalins död. Stalin själv handlade i god tro. När han hävdade att klasskampen och klasserna försvunnit i Sovjetunionen, så var det ett uttryck för hans revolutionära entusiasm, hans vilja att arbeta för att utplåna klassamhället så snabbt som möjligt. Inte desto mindre var denna ståndpunkt subjektivistisk, dvs verklighetsfrämmande och därför felaktig.

Vad Stalin i själva verket behandlar i sin redogörelse för den historiska materialismen, är därför mindre klasskampen än klasskampens ekonomiska grundval: produktions sättet och dess två motsatta sidor – produktivkrafterna och produktionsförhållandena – samt de ekonomiska samhällsformationernas stadier. Denna sida av den historiska materialismen är

också, som påpekats ovan, grundläggande. Marx' insats bestod just däri, att han visade klasskampens beroende av och bundenhet till produktionssättet. Han klargjorde så att säga klasskampens anatomi. Utan att förstå klasskampens ekonomiska grundval kan man inte heller förstå klasskampens historia.

Stalins redogörelse för klasskampens ekonomiska grundval är grundlig och ingående. Men den innehåller också diskutabla punkter. I sin analys av motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden visar han hur denna motsättning driver produktionssättet framåt. Men hans skildring kan ge intryck av att denna motsättning skulle bortfalla under socialismen att kampen mellan motsatserna skulle ge plats enbart för enheten dem emellan. Han säger, att "ett exempel på full överensstämmelse mellan produktionsförhållandena och produktivkrafternas karaktär är den socialistiska folkhushållningen i Sovjetunionen..." (s xx). Naturligtvis löser den socialistiska revolutionen huvudmotsättningen mellan produktivkrafternas samhälleliga och produktionsförhållandenas privata karaktär. Men för det första tar denna process lång tid efter det att arbetarklassen gripit den politiska makten. För det andra går vägen till samhällelig egendom delvis inte direkt utan via gruppegendom, som inom jordbruket. För det tredje uppstår hela tiden nya motsättningar mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden till följd av produktivkrafternas snabba tillväxt just under socialismen. Ett exempel på detta är folkkommunernas uppkomst i Kina från 1958. Folkkommunen utgjor-

de ett nytt och högre produktionsförhållande jämfört med jordbrukskooperativerna och den banade sig väg till följd av masskampanjen för högre produktion, som utlöstes av den främsta produktivkraften: de arbetande människorna. Om å andra sidan produktionsförhållandena inte ständigt revolutioneras under socialismen kommer de till slut att hämma produktivkrafternas utveckling. Ett exempel på detta är jordbrukets och industrins stagnation i Sovjetunionen efter Stalins död och som nu chrusjtjovrevisionisterna försöker "lösa" genom att återinföra produktions- och utbytesförhållandena.

Naturligtvis har motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden under socialismen en helt annan karaktär än under kapitalismen. Den viktigaste skillnaden är att motsättningen under kapitalismen till sitt väsen är antagonistisk, medan den under socialismen är icke-antagonistisk, till sitt väsen. Men om det inte fanns några motsättningar mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena under socialismen, skulle det socialistiska produktionssättet över huvud taget inte kunna utvecklas. Därför säger med all rätt Mao Tse-tung, som mest ingående behandlat denna fråga:

De grundläggande motsättningarna i det socialistiska samhället är fortfarande de som består mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter och mellan överbyggnad och den ekonomiska grundvalen. ("Om det rätta sättet att lösa motsättningar inom folket", Politiska skrifter s 221-222)

Avslutningsvis bör också ett par andra, smärre kritiska synpunkter anföras med anledning av Stalins redogörelse för den historiska materialismen. I sin beskrivning av de historiskt kända huvudtyperna av den ekonomiska samhällsformation, nämner Stalin inte alls det asiatiska produktions sättet, som enligt Marx också utgjorde en epok (se t ex inledningen till "Kritiken av den politiska ekonomin", s 51, Karl Marx och Friedrich Engels i urval) Detta produktions sätt, som i äldre tid var förhärskande i Indien och Kina, har Marx beskrivit exempelvis i uppsatsen "Det brittiska herraväldet i Indien" (Anfört arbete, s 76-83). Denne samhällstyp var kanske inte lika ursprunglig som slaveriet och feodalismen, den var heller inte lika utbredd som dessa och

den synes inte heller av sin egen kraft ha givit upphov till efterföljande samhällsformationer. I Asiens historia har dock detta produktions sätt spelat en stor roll och det ger nyckeln till förståelsen av denna kontinents historia.

Man kan också kritisera vissa delar av Stalins uppfattning om de drivkrafter, som orsakade att en samhällsformation omvandlades till en annan. Som förklaring till att slavsystemet förvandlades till feodalism, anför han att "feodalherren / överger/ slaven, som ej är intresserad för arbetet och fullständigt utan initiativ, och föredrar att ha att göra med den livegne, som har sitt eget hushåll, sina produktionsverktyg och ett visst intresse för arbetet, vilket är nödvändigt för att han skall bruka jorden och betala feodalherren in natura av sin skörd." (s xx)

Denna förklaring innehåller naturligtvis en del av sanningen. Men slavsystemet ersattes av feodalismen på grund av motsatsernas kamp, dvs på grund av klasskampen. Den förtryckta klassen, slavarerna, gjorde uppror mot sina förtryckare, slavgårdarna, och krossade deras stat.

Stalin har knappast rätt när han säger att den feodala utsugningen var "något mildrad" jämfört med utsugningen under slaveriet. Utsugningen mäts genom det numeriska förhållandet mellan de merarbetande producenternas merarbete (merprodukt) och deras nödvändiga arbete (den del av produktionen som motsvarar arbetarens underhållskostnader). Dessa två delar utgör tillsammans de arbetande producenternas (netto-)produktion. Feodalsystemet medförde en kraftig höjning av produktionen. Om nu merprodukten och den del av produkten som tillföll de arbetande producenterna ökade i samma proportion, blev utsugningsgraden oförändrad. Om merprodukten ökade mer än den del av produkten som tillföll producenterna, ökade utsugningen. Om tvärtom den del av produkten som tillföll producenterna ökade mer än merprodukten, minskade utsugningen. Enligt Stalin skulle alltså det sistnämnda fallet ha inträffat i och med övergången från slaveri till feodalism. Detta är givetvis inte en teoretisk fråga. Men det är föga sannolikt att utsugningen skulle ha mildrats. Tvärtom övergick feodalherrarna till det nya utsugningssystemet, emedan slavarbetskraftens reproduktionskostnader blev för höga i förhållande till merprodukten. Feodalherrarna överlät ansvaret för arbetskraftens reproduktion åt de arbetan-

de själva genom att binda dem vid torvan och ställa vissa produktionsmedel till deras förfogande. Därmed ökades de arbetandes frihet och följaktligen också deras personliga intresse att producera mer, vilket ökade merprodukten. Därvid är att märka att utsugningsgraden ökade, även om mängden av produkter som tillföll de arbetande producenterna ökade, nämligen om mängden av de produkter som tillföll feodaltherrarna ökade ännu mer. Just en sådan utveckling har inträffat i den kapitalistiska världen, vilket bl a kan avläses i den ständigt ökande andel av nationalprodukten som går till kapitalackumulation: den har bara under efterkrigstiden stigit från 20 till 30 procent, dvs ökat med 50 procent. Denna ökade utsugningsgrad har inte bara varit förenlig med en viss höjning av de arbetandes materiella levnadsstandard utan har delvis åstadkommit med hjälp därav. På samma sätt medförde sannolikt också feodalsystemet inte en mildrad utan en skärpt utsugning.

Liksom Stalin gör feodalherren till primus motor i övergången från slaveri till feodalism, gör han också kapitalisten till primus motor i övergången från feodalism till kapitalism. Han skriver att:

de nya produktivkrafterna kräver, att producenterna skall vara kulturellt högre stående och intelligentare än de förtryckta och okunniga livegna, att de skall begripa sig på maskinen och kunna sköta den riktigt. Därför föredrar kapitalisterna att ha att göra med de från livegenskapen befriade lönearbetarna, som är tillräckligt kultiverade för att kunna handskas med maskinerna riktigt. (s xx)

Frågan är om denna beskrivning tar fasta på det väsentligaste. För det första gick feodalismen likaväl som slavsystemet under till följd av klasskamp. För det andra kan man knappast säga att kapitalisten ”föredrog” att ha att göra med fria lönearbetare i stället för med livegna: de livegne förvandlades med våld till lönearbetare, emedan den ursprungliga ackumulatio- nen drev dem från gård och grund och gjorde dem fågelfria, och de tvingades därför ta anställning hos kapitalisterna. Ju större dessa fågelfria proletärens armod var, desto mer lönande var det för kapitalisten att anställa och utsuga dem. Var de inte utarmade förut, så blev de det genom att dras in i industrikapitalismens grotte- kvarn, som ödelade såväl deras fysik som psyke. Detta har ingående skildrats av Marx i första bandet av *Kapitalet*.

Något om Stalins senare teoretiska bidrag

Den springande punkten i Stalins teoretiska misstag ligger i hans ofullständiga analys och tillämpning av den dialektiska materialismens första grundlag, den om motsatsernas enhet och kamp, framför allt på det socialistiska samhället. Denna slutsats bekräftas av en analys av Stalins senare teoretiska bidrag, framför allt *Marxismen och språkvetenskapens frågor* (1950) och *Socialismens ekonomiska problem i SSRU* (1952). Men dessa arbeten visar också, att Stalin under sina sista år började närma sig och i viss utsträckning också intog en korrekt teoretisk ståndpunkt i fråga om motsatsernas enhet och kamp under socialismen.

I *Marxismen och språkvetenskapens frågor*

hävdade Stalin – ”till upplysning för de kamrater som är förtjusta i explosioner” – ”att lagen om övergång från en gammal till en ny kvalitet genom explosion...är obligatorisk för ett samhälle som är splittat i fientliga klasser. Men detta är ingalunda obligatoriskt för ett samhälle, som inte har några fientliga klasser.” (s xx)

Som exempel anför Stalin kollektiviseringen av jordbruket i Sovjetunionen mellan åren 1928 och 1936. Enligt Stalin genomfördes denna inte genom en explosion, dvs ”inte genom att den existerande makten störtades och en ny bildades, utan genom en gradvis övergång från det gamla borgerliga systemet på landsbygden till ett nytt.” (s xx) Stalin erkänner samtidigt att ”det var en revolution som likviderade det gamla borgerliga systemet på landsbygden” och som ”skapade det nya, socialistiska systemet.” (s xx) men det skulle ändå inte ha varit en explosion och inte något maktövertagande? Förvisso var det både en revolution, ett maktövertagande, en explosion och en övergång från en gammal kvalitet till en ny! Under loppet av några år bröts kapitalisternas klassherravälde på Sovjetunionens landsbygd, hundratusentals kapitalister (kulaker) utstöttes från byarna och 25 miljoner bondejordbruk förenades i en kvarts miljon kolchoser. Det var den största omvälvning som någonsin skett i jordbrukets ekonomiska historia. Det var dessutom en antagonistisk motsättning, som löstes med antagonistiska metoder, trots att arbetare- och bondemakten utgjorde en betingelse för utnyttjande av icke-antagonistiska metoder i en större skala, så som blev fallet i Kina, när de ka-

pitalistiska produktionsförhållandena på landsbygden och i industrin ersattes med socialistiska. (Skillnaden var dock att Kinas kommunistiska parti kunde dra lärdom av de sovjetiska erfarenheterna och att Kina inte befann sig i ett lika trängt historiskt läge som Sovjetunionen under 30-talet.) Stalins bevisning i detta fall för att kollektiviseringen inte var en explosion består endast i att han kallar den en revolution, vilket ju bara är en synonym för explosion.

Stalin lämnar dock en utväg öppen samtidigt för en annan och riktigare förklaring. Han skriver nämligen att ”lagen om övergång från en gammal till en ny kvalitet genom en explosion...är obligatorisk för ett samhälle som är splittat i fientliga klasser”. Underförstått är då, att denna lag inte är obligatorisk för det socialistiska samhället, vilket alltså innebär att den dock skulle kunna vara giltig även för ett sådant samhälle.

De tvivel som skymtade fram i Marxismen och språkvetenskapens frågor är ytterligare förstärkta i Stalins sista arbete, Socialismens ekonomiska problem i SSRU, dock utan att i grunden rubba hans grundläggande ståndpunkt. Nu är han inte längre säker på att det alltid råder full överensstämmelse mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden under socialismen:

Hur skall man förstå orden ’full överensstämmelse’? De bör förstås så, att det under socialismen vanligen inte kommer till konflikt mellan produktionsförhållandena och produktivkrafterna, att samhället har möjlighet

att i rätt tid bringa då efterblivna produktionsförhållandena i överensstämmelse med produktivkrafternas karaktär. Det socialistiska samhället här möjlighet att göra detta emedan inga bortdöende klasser som kan organisera motstånd ingår i det. Naturligtvis kommer det även under socialismen att finnas efterblivna och tröga krafter, som inte förstår att produktionsförhållandena nödvändigtvis måste ändras, men dem blir det naturligtvis lätt att övervinna utan att låta det komma till konflikt. (s xx)

Här är Stalin uppenbarligen på väg mot en ny och riktigare uppfattning i fråga om motsättningarna under socialismen. Men han ryggar tillbaka för konsekvenserna och understryker återigen att ”den ekonomiska utvecklingen under våra socialistiska förhållanden inte försiggår i form av omvälvningar utan i form av successiva förändringar, då det gamla inte helt enkelt definitivt avskaffas utan anpassar sin natur till det nya och endast bibehåller sin form, och då det nya inte helt enkelt förintar det gamla utan tränger in i det gamla, ändrar dess natur och funktioner, varvid det inte slår sönder dess form utan utnyttjar den för det nyas utveckling”. (s xx)

Men om det nya tränger in i det gamla och förändrar dess innehåll, så förändrar det dess väsen, dess kvalitet, dess natur. Ty innebörden av denna ”motsatsernas omvandling i varandra eller ömsesidigt inträngande” (Mao Tse-tung) är just, att det nya förintar det gamla. Naturligtvis är det inte fråga om mekanisk utan dialektisk förintelse (negationens negation). Men utan förintelse kan ingenting nyskapas.

Vad orsakade Stalins delvis ändrade uppfattning om motsättningarna under socialismen? Stalin hade vid denna tid kommit underfund med att det sovjetiska jordbrukets och därmed hela folkhushållets relativa stagnation orsakades av en motsättning mellan jordbrukets produktivkrafter och de rådande produktionsförhållandena. Det var ”främst sådana ekonomiske företeelser som gruppegen- domen, dvs kollektiv-bruksegendomen, samt varucirkulationen”, som bromsade produktivkrafternas utveckling. Dessa produktions- och utbytesförhållanden lade ”hinder i vägen för att med den statliga planeringen i full utsträckning omfatta hela folkhushållningen, särskilt lantbruket”. Med genialisk klarsyn förutsåg han faktiskt vad som kom att inträffa under Chrusjtjovs tid: ”Det kan inte råda något tvivel om att dessa företeelser med tiden kommer i allt högre grad att hämma den fortsatta tillväxten av vårt lands produktivkrafter.” Han inte bara förutsåg denna möjlighet, han anvisade också en riktig lösning – nämligen en vidareutveckling av den socialistiska revolutionen på det ekonomiska området;

Uppgiften består således i att upphäva dessa motsättningar genom att successivt förvandla kollektivbruksegendomen till allmän folkegendom och att – likaså successivt – införa produktutbyte i stället för varucirkulation. (s xx)

Men de kontrarevolutionärer som ryckte till sig makten efter Stalins död gjorde precis tvärtom. Istället för att förvandla kollektivbruksegendomen till allmän folkegendom avsåg de den ytterligare från samhället. Chrusjtjov lät nämligen

1958 upplösa maskin-och traktorstationerna och överlämna dessas produktionsmedel i kollektivbrukens ägo. När Stalin sex år tidigare diskuterade detta alternativ, som redan då framfördes av revisionisterna, påvisade han att det var liktydigt med att "driva historiens hjul tillbaka". Det skulle "avlägsna kollektivbruksegendomen från den allmänna folkegendomen", "avlägsna oss" från kommunismen, placera kollektivbruken i en privilegierad ställning – "ty som bekant är inte ens de nationaliserade företagen hos oss ägare till produktionsmedlen" – samt "resultera i en utvidgning av varucirkulationens verkningsfär, ty en kolossal mängd av produktionsredskap för lantbruket skulle råka in i varucirkulationens verkningskrets". Detta skulle för det första "hämma vår frammarsch till kommunismen" och vara oförenligt "med perspektivet av övergång från socialism till kommunism". Marxisterna utgår nämligen "från den kända marxistiska satsen, att övergången från socialismen till kommunismen och den kommunistiska principen om produkternas fördelning efter behov utesluter varje varuutbyte, följaktligen också produkternas förvandling till vara och därmed även deras förvandling till värde" (s xx). För det andra skulle enligt Stalin ett sådant steg tom kunna leda till restauration av kapitalismen i Sovjetunionen:

I sin kritik av Dührings "hushållskommun", som fungerar under varucirkulationens förhållanden, påvisade Engels i sin Anti-Dühring på ett klagande sätt, att varucirkulationens förefintlighet ofrånkomligen måste föra Dührings s k "hushållskommuner" till

ett återupplivande av kapitalismen (s 90).

Hur föga anade Stalin att de revisionistiska ståndpunkter som han tog upp kampen mot vid denna tid, inom loppet av några år skulle realiseras över hela linjen av Chrusjtjov och chrusjtjovrevisionisterna!

Slutligen måste det understrykas, att Stalin i detta sitt sista arbete var på väg mot en riktig uppfattning också om förhållandet mellan antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar under socialismen. Han påvisade alltså inte bara, att det under socialismen råder en motsättning mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter. Han påvisade dessutom, att denna motsättning under vissa betingelser kan förvandlas från en till sitt väsen icke-antagonistisk till en väsentligen antagonistisk motsättning. Därigenom förbeådade han Mao Tsetungs teori om det rätta sättet att lösa motsättningar inom folket. Stalin skrev:

Motsättningar finns det utan tvivel och kommer att finnas, försåvitt produktionsförhållandenas utveckling sackar efter och kommer att sacka efter produktivkrafternas utveckling. Om de ledande organen följer en riktig politik, kan dessa motsättningar inte slå över till antagonism och det kan inte komma till konflikt mellan produktionsförhållandena och produktivkrafterna i samhället. En annan sak är det, om vi kommer att bedriva en oriktig politik, liknande den som kamrat Jarosjemko rekommenderar. I så fall blir en konflikt oundviklig, och våra produktionsförhållanden

kan förvandlas till en högst allvarlig hämsko för produktivkrafternas fortsatta utveckling.

Därför består de ledande organens uppgift i att i tid observera framväxande motsättningar och i tid vidta åtgärder för att övervinna dem genom att anpassa produktionsförhållandena efter produktivkrafternas tillväxt. Detta gäller främst sådana ekonomiska företeelser som gruppegendomen, dvs kollektivbruksegendomen, samt varucirkulationen. (s xx).

Av detta kan vi dra följande slutsatser:

1. För det första var Stalin under sina sista år medveten om motsättningarna i det socialistiska sovjetsamhället.
2. För det andra definierade Stalin även dessa motsättnings natur, nämligen motsättningen mellan å ena sidan produktionsförhållandena (kollektivbruksegendomen och varuproduktionen) och å andra sidan produktivkrafterna.
3. För det tredje förutsåg han, att dessa motsättningar skulle kunna förvandlas ifrån icke-antagonistiska till antagonistiska, om partiet inte bedrev en riktig politik.
4. För det fjärde intog han en marxist-leninistisk ståndpunkt till dessa motsättningar. De måste enligt Stalin lösas ”genom att successivt förvandla kollektivbruksegendomen till allmän folkegendom och att – likaså successivt – införa produktutbyte i stället för varucirkulation”.
5. För det femte tog han därför avstånd

från den motsatta linje, som Chrusjtjov och chrusjtjovrevisionisterna drev igenom, sedan de tagit makten efter Stalins död. I stället för att som Stalin driva den socialistiska revolutionen vidare, fram mot kommunismen har de ”drivit historiens hjul tillbaka” och gått in för ”ett återupprättande av kapitalismen”.

Sammanfattning

Stalins uppsats ”Om den dialektiska och historiska materialismen” är ett viktigt bidrag till marxismen-leninismen. Den är fortfarande en av de bästa sammanfattningar som finns av den kommunistiska världsåskådningen. I pedagogisk klarhet är den oöverträffad.

Den är dock, liksom Stalins senare teoretiska arbeten, behäftad med vissa fel och brister. Grundorsaken till dessa är, att Stalin inte i alla delar tillämpade den dialektiska materialismens första grundlag, lagen om motsatsernas enhet och kamp, på ett riktigt sätt. Framför allt tillämpade han den ibland oriktigt på klasskampen under socialismen. Därvid övervärderade han ibland kampen, ibland enheten mellan motsatserna. Orsaken till detta var en viss subjektivism hos honom, dvs han grundade inte alltid sina ståndpunkter på tillräckligt ingående undersökningar av de faktiska förhållandena. Därigenom kom han också att i viss utsträckning isolera sig från folket och blev ur stånd att genomföra en riktig politik över hela linjen. Hans övervärdering av kampen mellan motsatserna på olika områden av det socialistiska samhället tog sig exempelvis i uttryck i att han 1937 och 1938 utvidgade omfattningen av kontrarevolutionens

undertryckande. Hans övervärdering av enheten mellan motsatserna tog sig uttryck i att han undervärderade klassmotsättningarna och klasskampen i det socialistiska Sovjetunionen. Stalin drog inte heller alltid en klar skiljelinje mellan antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar och mellan motsättningar inom folket och mellan folkets fiender. Följaktligen tenderade han ibland att behandla icke-antagonistiska motsättningar som antagonistiska och motsättningar inom folket som motsättningar mellan folket och folkets fiender. Resultatet därav blev att proletariats politiska linje inte alltid kunde genomföras och att kontrarevolutionen drevs under jorden i stället för ett dras fram i ljuset och delvis stärktes i stället för att försvagas. I den meningen bär också Stalin ett visst ansvar för att Chrusjtjov och chrusjtjov-revisionisterna kunde överta makten efter hans död. Under sina sista år närmade sig dock Stalin den riktiga ståndpunkten i dessa frågor. Därför är motsättningarna mellan Stalins revolutionära, marxist-leninistiska linje och de moderna revisionisternas kontrarevolutionära, borgerliga linje principiell, grundläggande och omöjlig att överbrygga. De tillhör två diametralt motsatta läger.

Den grundläggande förklaringen till Stalins teoretiska misstag är av historisk natur. Han var banbrytare och därför nödvändigtvis tvungen att göra misstag. Naturligtvis skulle felet och misstagen ha kunnat begränsas, om de rättats till på ett tidigt stadium och om den politiska linjen utexperimenterats i liten skala innan den genomfördes i stor skala. Men även den-

na insikt är delvis en följd av att den inte delades av Stalin! Stalins fel och misstag var under dessa omständigheter till stor del oundvikliga. De är också oskiljaktligt förbundna med den stora och grundläggande frågan om proletariats diktatur under den internationella kommunistiska rörelsens genombrottsår. Därför kan man inte ta lätt på dem och under inga förhållanden reducera dem till en fråga om "personkult". Inställningen till frågan om Stalin är därför en fråga om klasständpunkten, om man ställer sig på en proletär eller borgerlig ståndpunkt.

Det kommer att ta tid innan Stalins historiska insats kan bedömas allsidigt. De revolutionärer som anförtrotts uppgiften att omsätta revolutionen i praktiken har alltid utmålats som bloddrypande fiender av kontrarevolutionen. Så var fallet med Cromwell och Robespierre, med Saint Just och Rose Luxemburg. Framtidens historiker kommer därför säkert att bedöma Stalins fel och misstag på samma sätt som Lenin bedömde Marx' och Engels' misstag:

sådana fel – felet hos det revolutionära tänkandets giganter, som försökte höja och faktiskt höjde proletariats i hela världen över de små, vardagliga och obetydliga uppgifternas nivå – är tusen gånger ädlare och magnifikare och historiskt värdefullare och sannare än den puerila visdomen hos den officiella liberalismen, som sjunger, tjuter, vädjar och förmanar om de revolutionära fåfångligheternas fåfånglighet, den revolutionära kampens futiliteter och de kontrarevolutionära "konstitutionella" fantasiernas charm.

Stalin var otvivelaktigt en stor marxist-leninist, en stor proletär revolutionär. Hans teoretiska arbeten, däribland uppsatsen om den dialektiska och historiska materialismen, är outplånliga bidrag till den internationella kommunistiska rörelsen.

BO GUSTAFSSON 20 oktober 1967

Kommentar till Bo Gustafssons efterord

RICHARD B. TURESSON

Om dialektikens tre grundlagar med mera

1938 publicerades *SUKP(b):s historia*, i vilken Stalins uppsats ”Om den dialektiska och historiska materialismen”¹ ingick. Den uppsatsen har också ofta publicerats i form av ett särtryck, vilket exempelvis KFML gjorde 1967. Bo Gustafsson, en av KFML:s grundare, skrev ett efterord² till denna broschyr, vilket ska diskuteras i det följande.

Stalins uppsats är en utmärkt introduktion, enkel och pedagogisk, till den dialektiska och historiska materialismen; den är väl värd att läsa. Uppsatsen innehåller dock vissa fel och brister, som Bo Gustafsson påtalar i sitt efterord. Det mesta av Bo Gustafssons kritik av Stalins framställning var korrekt och ska inte upprepas här. Bo Gustafssons kritik innebär heller inget nytt i förhållande till Mao Zedongs kritik av Stalins teorier. Problemet är dock att Bo Gustafsson själv begår vissa fel, när han ska korrigera eller kritisera Stalin. Det gäller först och främst förklaringen

av den första grundlagen.

Dialektikens tre grundlagar

Dialektikens grundlagar är tre, varav den första är primär och de två övriga härleda.

1. Lagen om motsatsernas enhet och kamp
2. Lagen om kvantitativa förändringars övergång till kvalitativa
3. Lagen om negationens negation

Bo Gustafsson kommenterar helt riktigt att:

”Dessa lagar kan naturligtvis inte ges numeriska värden som vissa naturlagar, lagbundenheter eller psykiska lagar. Men i likhet med sådana mindre allmänna lagar uttrycker även dessa den dialektiska materialismens tre grundlagar ett stadigvarande, väsentligt och nödvändigt samband i naturens, samhällets och tänkandets rörel-

1 Se *SUKP(b):s historia*, Proletärkultur 1979, sid. 107 – 134, eller *Om den dialektiska och historiska materialismen*, broschyr från Kommunistiska Förbundet Marxist-leninisterna 1967 (förmodligen svår att anskaffa). *SUKP(b):s historia* finns på nätet – här https://www.maoistisktforum.org/1_m_skrif/mlm_dok/lenin/SUKPbHist/SUKPBhist_inledning00.htm

2 Se https://www.marxistarkiv.se/profiler/bo_gustafsson/efter_trettio_ar.pdf

se och utveckling.”³

När det gäller den första grundlagen förklarar Bo Gustafsson den enligt följande:

”Enligt lagen om motsatsernas kamp och enhet är alla företeelser uppbyggda av motsatser, som å ena sidan förutsätter och betingar varandra men som å andra sidan också utesluter varandra. Under kapitalismen förutsätter existensen av kapitalister, existensen av lönearbetare, ty utan lönearbetare kan inte kapitalisterna förbli kapitalister. Men dessa två motsatser utesluter samtidigt varandra, eftersom kapitalisterna bara kan förbli kapitalister genom att utsuga lönearbetarna, dvs inte tillåta dem att bli kapitalister utan hålla dem kvar i deras position som lönearbetande klass. För att kapitalisten alltså ska kunna fortsätta att existera som kapitalist är han tvungen att vidmakthålla sin egen motsats: lönearbetaren.”⁴

Men Bo Gustafssons kommentar senare i samma stycke visar att han egentligen inte har förstått lagen om motsatsernas enhet och kamp. Han skriver:

”Motsatsernas enhet i klasskampen kommer till uttryck i de kortare perioderna av relativ jämvikt och stillastående, medan motsatsernas kamp svarar mot de längre perioderna av tilltagande dominans för den ena sidan och snabbt framåtskridande (min fetstil). Motsatsernas kamp är därför alltid väsentligare, nödvändi-

gare, viktigare och starkare än motsatsernas enhet.”

Detta är en formidabel missuppfattning av denna grundlag. Enheten består i att proletariatet och borgerskapet förutsätter och betingar varandra: de representerar varsin sida i en motsättning. Den enheten har existerat alltsedan kapitalismen växte fram fr.o.m. 1870-talet i Sverige och den enheten består än idag. Under hela denna tid har borgerskapet, kapitalisterna, utgjort den dominerande sidan i denna motsättning. Under samma tid har kampen böljat fram och tillbaka. Den kampen har under samma tid tagit sig en rad uttryck; kamp för arbetarnas rätt att överhuvudtaget organisera sig politiskt och fackligt, hungerkravaller, massdemonstrationer, strejkrörelser, kamp mot anti-facklig lagstiftning och kamp mot fackföreningarnas byråkratisering, kamp mot fabriksnedläggelser, avskedanden och arbetsplatsolyckor och så vidare. Även om det i skrivande stund inte skulle pågå en enda strejk, betyder det inte det skulle råda någon slags harmoni mellan borgerskap eller proletariat. Det vore som att två förenar sig till ett i stället för att ett delar sig i två. Tvärtom sker det hela tiden kamp mot konkreta utslag av kapitaliets makt inte bara på arbetsplatserna utan även i hela samhället. Det enda sättet att avskaffa denna motsättning är att den hittills underordnade sidan, proletariatet, griper makten och etablerar sig som den dominerande sidan, det vill säga gör revolution. Då kommer motsättningarna i och för sig inte att försvinna, men kommer att uppträda i form av en ny enhet på högre

3 Anfört arbete

4 Anfört arbete

nivå och nya slags kampformer, men med proletariatet som härskande klass.

Det hör för övrigt till saken att Mao Zedong i ett informellt samtal 1964 med nära medarbetare ifrågasatte två av grundlagarna:

“Engels talade om tre kategorier, men vad mig beträffar tror jag inte (xiangxin) på två av dessa kategorier. (Motsatsernas enhet är den mest grundläggande lagen, förvandlingen av kvantitet och kvalitet i varandra är motsatsernas enhet av kvalitet och kvantitet, och negationens negation existerar inte alls (fouding zhi fouding genben mei you).”⁵

Min personliga uppfattning är att lagen om kvantitativa förändringars övergång till kvalitativa är användbar i klasskampen, men att jag inte kan erinra mig att jag har haft någon nytta av lagen om negationens negation.

Bo Gustafssons bristande förståelse av dialektiken kom också uttryck i bestämningen av huvudmotsättningen i Sverige, som senare fick praktiska konsekvenser för linjen gentemot Vänsterpartiet Kommunisterna i valet 1973. Bo Gustafssons var den ivrigaste företrädarna i KFML/SKP för att huvudmotsättningen gick mellan monopolkapitalet och folket. KFML/SKP var det enda maoistiska partiet i ett kapitalistiskt och imperialistiskt land i världen, vilket fram till mitten av 1970-talet

förespråkade denna huvudmotsättning. Mao Zedong⁶ – och de övriga maoistiska partierna i det imperialistiska blocket – förespråkade att huvudmotsättningen gick mellan proletariatet och borgerskapet. Denna huvudmotsättning kunde – och kan – givetvis ändras under särskilda betingelser, antingen på grund av yttre aggression eller ett överhängande hot för ett fascistiskt maktövertagande. Huvudmotsättningen i avhängiga neo-koloniala länder kan återigen vara en annan.

Förmodligen var huvudmotsättningen monopolkapitalet och folket bara ett arv från det gamla SKP:s tal om storfinsan mot folket. Men denna huvudmotsättning dolde att två poler, d.v.s. proletariat och borgerskapet stod mot varandra, och gav sken av att inte bara småborgerskapet och de småborgerliga mellanskikten utan även de icke-monopolistiska skikten av borgerskapet, skulle kunna vinnas över för revolutionen. Därmed fanns det ingen principiell skillnad gentemot Chrusjtjovs anti-monopolistiska revolution i två steg. Redan i ”Kommunistiska manifestet” är det klart att Karl Marx/Friedrich Engels ser proletariatet och borgerskapet som två motsatta poler, varvid småborgerskapet, huvudsak bönder och småföretagare, är en vacklande kraft som slits mellan de båda. Det nya är att det successivt under kapitalismens framväxt har uppstått småborgerliga mellanskikt, d.v.s. formellt lönearbetare, men som har olika slags chefs- eller arbetsledande funktioner, och därutöver självständiga yrkesutövare.

5 Schram, Mao Tse-tung Unrehearsed, sid. 226; för originalet, se Mao Zedong sixiang wansui [Long live the thought of Mao Zedong] (n.p.: n.p., augusti 1969), sid. 558.

6 Se ”Om motsättningar”, Mao Zedong om filosofiska frågor. Oktoberförlaget 2016, sid. 69 -70

Bo Gustafsson var också drivande bakom idén om en Enad Vänster-kampanj, d.v.s. att SKP föreslog teknisk valsamverkan med Vänsterpartiet Kommunisterna (VpK) inför valet 1973. Idén om Enad Vänster var också ett resultat av en våldsam överskattning av den egna styrkan. Säkert föddes idén om Enad Vänster dagarna efter det stora 1 maj-mötet på Norra Bantorget 1972. Enad Vänster-kampanjen drevs igenom med kupptaktik i SKP; förslaget urartade snabbt till en pakettlösning, i vilken skiljelinjerna mellan SKP och VpK suddades ut. Det började uppstå tvivel om KFML/SKP:s existensberättigande. Denna Enad Vänster-linje sammanfattades i resolutionen ”Ena alla kommunister i ett starkt kommunistiskt parti!”, som antogs på SKP:s första kongress 1973, andra halvan. Denna resolution påskinnade att ett samgående mellan de båda organisationerna var möjligt. Två skulle förenas till ett. Skiljelinjerna reducerades till frågan om ”kommunistiska fackklubbar” och till frågan ”om hur socialismen skulle se ut”. Men den avgörande skiljelinjen var naturligtvis vägen till socialismen, d.v.s. att Vpk förordade den fredliga vägen till socialismen via parlamentet och att VpK ansåg att Sovjetunionen var en socialistisk stat. Kort sagt; motsättningen stod egentligen mellan marxism-leninism och revisionism. Redan året efter klargjorde SKP sin linje gentemot Sovjet genom kampanjen mot den sovjetiska socialimperialismen och på SKP:s andra kongress 1976 fördömdes Enad Vänster-kampanjen.

Det hör till saken att Bo Gustafsson efter

7 Se tillägget i Bo Gustafsson ”Efter 30 år”

8 Se Bo Gustafsson ”Efter 30 år”

att ha uteslutits ur SKP 1977 snabbt utvecklades till socialdemokrat. Redan 1983 i boken *Marx & marxismen – se Efter 45 år*⁷ – avsvor han sig Sovjetunionen, Komintern, Lenin och Stalin. Var Bo Gustafsson predestinerad att så småningom bli reformist? Förmodligen inte; men om en teoretiker som Bo Gustafsson aldrig riktigt hade förstått dialektiken, så är man dömd att förr eller senare att begå allvariga teoretiska fel, som får praktiska konsekvenser. Men det krävs dessutom att man förborgerligas eller man gett upp hoppet att någonsin lyckas bidra till ett socialistiskt samhälle. Det är däremot inget krav att kämpar i vare sig i en socialistisk revolution eller i ett nationellt befrielsekrig ska ha läst och förstått den dialektiska materialismen; det räcker med att inta en proletär klasståndpunkt och vilja kämpa.

Om slavsamhällets undergång

På ett annat ställe⁸ skriver Bo Gustafsson:

”Denna förklaring innehåller naturligtvis en del av sanningen. Men slavsystemet ersattes av feodalismen på grund av motsatsernas kamp, dvs på grund av klasskampen. Den förtryckta klassen, slavarna, gjorde uppror mot sina förtryckare, slavägarna, och krossade deras stat.”

Bo Gustafsson kritiserar Stalins uppfattning att huvudorsaken till slavsamhällets undergång bestod i att produktivkrafternas utveckling kom i motsättning till produktionsförhållanden. Kritiken är orättvis. Det finns inget exempel från an-

tiken, varvid slavar skulle ha genomfört ett så framgångsrikt uppror att de skulle ha krossat slavägarnas stat och upprättat sin egen. Det mest kända upproret, Spartacusupproret, slutade med ett nederlag. Givetvis förekom uppror i mindre skala, men man måste konkret undersöka varför slavsamhällena runtom i världen gick under. Frankrike var det första landet i Europa, som övergick till feodalismen, men övergången utlöstes av frankernas erövring av Frankrike i slutet av 400-talet. Feodalismen var ett sätt att successivt organisera erövringen. Det enda framgångsrika slavupproret i världen skedde 1791 på Haiti, ett uppror som i lika hög grad riktades mot de franska kolonialherarna. De haitiska slavarerna lyckades besegra de franska kolonialtrupperna, köra ut dem och formellt avskaffa slaveriet. Efteråt uppstod dock en ny inhemsk härskarklass bestående av godsägare och andra.

Marxismen och språkvetenskapens frågor

I "Efter trettio år" kommenterar Bo Gustafsson också Stalins skrift "Marxismen och språkvetenskapens frågor". Denna Stalins skrift är också i huvudsak bra, och gör till exempel upp med teorin om att olika klasser har olika språk. Så länge olika språkvarieteter, dialekter, slang etcetera, sinsemellan är förståeliga, d.v.s. har ett likartat ordförråd, uttal och syntax liksom ett gemensamt ursprung, så är språket i huvudsak detsamma för invånarna i ett land oberoende av klasstillhörighet. Trots att jag å ena sidan och kungen och företrädare för Wallenbergfamiljen å den andra tillhör olika klasser, talar vi samma språk.

Men Stalin gör ett märkligt fel, som Bo Gustafsson inte uppmärksammar. Stalin påstår att språket varken står över överbyggnaden eller tillhör överbyggnaden eller grundvalen, d.v.s. den ekonomiska basen. På frågan "Är det riktigt att språket är en överbyggnad på grundvalen?" svarar Stalin:

"Nej, det är inte riktigt."

Naturligtvis är språket inte ytterligare en överbyggnad på grundvalen; det skulle innebära att det fanns två överbyggnader i varje samhällssystem. Däremot ingår språket i såväl den ekonomiska basen, läs produktivkrafterna och produktionsförhållanden, och i överbyggnaden. Människan första produktionsmedel var händerna; skapandet av arbetsverktyg föregick förmodligen språket, som uppkom för 60 000 – 100 000 år sedan. Ingen vet med säkerhet. Språket är också ett produktionsmedel; det underlättar ömsesidig kommunikation mellan människor och lagring av kunskap. Redan Marx skiljer i "Kapitalet" på kvalificerade och okvalificerade arbetare; en kvalificerad arbetare kan göra en okvalificerad arbetares jobb, men inte tvärtom. En svarvare på en mekanisk verkstad kan utföra städarens jobb, men inte tvärtom. Svarvarens specialkunskaper har i huvudsak förvärvats genom språket. En hotellreceptionist, översättare eller ingenjör etcetera, som behärskar flera språk, är naturligtvis mer produktiv än de konkurrenter under kapitalismen som bara behärskar ett språk.

Överbyggnaden i ett samhälle utgörs av de förhärskande politiska, rättsliga, religiösa och filosofiska åskådningarna och de

”mot dem svarande politiska, rättsliga och övriga institutioner”, främst statsapparatens. Samtliga dessa åskådningar **uttrycks med hjälp av språket** och statsapparaten, som består av kött och blod, **kommunicerar med hjälp av språket**. Det är väl känt att erövrare i alla tider, kolonialister och imperialister, har använt språket som repressivt verktyg mot de erövrade och underkuvade för att slå sönder motståndsviljan, genom att förhindra användningen av deras språk eller helt enkelt förbjuda dem.

Språket svävar alltså inte fritt över samhällena eller klasserna. Det är en integrerad del av såväl bas som överbyggnad.

För övrigt tycks inte Stalin känna till att normanderna erövrade England 1066, vilket ledde till att franska blev den härskande klassens språk åtminstone till 1300-talets slut.

Rickard B. Turesson

23/10 2021